

Kriminaliteta, delo in podjetništvo

Zoran Kanduč*

Večina uradno obravnavane in sankcionirane kriminalitete je po svoji naravi neposredno ali vsaj posredno premoženska. Vendar pa to ne pomeni, da so tovrstna kazniva dejanja (večinoma relativno revnih ali družbeno nemočnih in neuglednih storilcev) vselej in nujno določena z izključno ekonomskimi motivi in potem takem strogo instrumentalna. Takšno gledanje na kriminalizirano »stanje stvari« bi bilo vsekakor preveč popreproščeno, pravzaprav nevzdržno reduktionistično. Vseeno pa ni malo kriminalnih (ali nezakonitih) praks, ki so videti ali pa jih protagonisti sami dojemajo (racionalizirajo?) kot »običajno« delo ali podjetništvo, tj. kot banalno ekonomsko aktivnost, ki naj »ekonomskemu človeku« (tej srljivi abstraktne pošasti brez strasti in občutij, ki bojda vedno in povsod išče maksimum ugodja/koristi, in to z neomajno amoralno preračunljivostjo) prinese čim večji dobiček (in *eo ipso* še kupček drugih vrednih pritiklin, kot so moč, ugled, občudovanje, pomembnost, občutek »samouresničenosti« ali spoštovanje). V tem ni nič osupljivo pretresljivega. Bi morali kot novost razglasiti vse bolj očitno dejstvo, da so bataljoni oseb, ki so se gmotno okoristile po nezakonitih poteh (ali pa, še huje, v skladu s »pravili igre«, ki so jih same izsilile ali celo napisale), vse bolj sestavljeni tudi iz uglednih in več kot spodobno preskrbljenih posameznikov? Niti ne, saj še predobro vemo, da je preteklost in sedanost kapitalizma (tj. družbene oblike, v kateri ekonomsko vladajoči razred ne nadzoruje le gospodarstva, ampak tudi vse druge pomožne »sisteme«, ki so pomembni za reprodukcijo njegovega gospodstva ter svobode izkoriščanja in zatiranja ljudi) na gosto pretkana z vsakovrstnim nasiljem, ropanjem, goljufanjem, uničevanjem in plenjenjem. Ključni problem ni v obsegu nezakonitih ali (vsaj potencialno) kriminalnih ekonomskih praks (ki služijo bodisi preživetju bodisi kopčenju bogastva), ampak v (ne)posredni škodljivosti – in nelegitimnosti! – povsem normalnega ekonomskega sistema, in sicer zato, ker ni v službi izboljševanja kakovosti življenja (niti zadovoljevanja temeljnih potreb) vseh ljudi (in stalnega povečevanja njihovega prostega časa, edinega merila in pogoja za razcvet človeškega bogastva!), nedestruktivnega/spoštljivega odnosa do narave in zmanjševanja socialnih neenakosti/razdrobljenosti.

Ključne besede: kriminaliteta, ekonomija, delo, podjetništvo, nezakonito delo, kriminalna ekonomija, nezakonito prisvajanje premoženja, kapitalizem

UDK: 343.53 + 343.7

Uvodna skica problematike

Na kaj pomislite, ko steče beseda o aktualnih, namreč tako imenovanih po(zno)modernih razmerah? Kaj vam bolj ali manj samodejno šine v glavo, ko zaslišite besedo »obstoječa družba« (izraz je kajpak vse prej kot posrečen, saj »družba« ni nekaj, kar bi »stalo« ali »obstajalo«, ampak je prej skupek nenehno in celo čedalje hitreje, že skorajda histerično spremenljajočih se procesov,¹ in to tako sredobežnih kakor sredotežnih)? Kate-

večin, življenjskih stilov, estetskih videzov ali »imidžev«, vzorcev porabe in tako dalje). To z drugimi besedami pomeni, da so v aktualnih razmerah raznovrstni »življenjski svetovi« (Habermas) čedalje bolj irelevantni. Nadaljnji problem je v tem, da se številni ljudje na naraščajoče sistemske pritiske odzivajo s »fundamentalističnim« (ali »samovarovalnim«) oklepanjem tradicionalnih, konservativnih ali »naravnih« načinov razmišljanja & delovanja (oziora s svojevrstno »nostalgijo po biti«), *in extremis* pa celo s pravcato križarsko vojno zoper vse, kar po njihovem mnenju spodbopava »intuitivno nevprašljive gotovosti«. No, po drugi strani pa je kajpak sila zavajajoč že sam pojem »družba«, saj (oziora kolikor) daje vtis, da označuje neke vrste »sveto« vele-družino, harmonično skupnost, sestavljeno iz različnih posameznikov in skupin(ic) (v aktualnem žargonu: »socialnih partnerjev«), ki pa jih vsaj »v zadnji instanci« vendar povezujejo/zdržujejo skupni interesi, tj. želja po »napredku«, »ekonomski rasti«, nenehnem razvoju proizvajalnih sil, stopnjevanju konkurenčnih prednosti in povečevanju gmotne blaginje. Dejanska slika pa je kajpak bistveno drugačna: »družba« je razredno razcepljena (oziora izkoriščevalska in zatiraliska do podrejenih slojev), stanovitno in dramatično (čeravno ne vselej jasno razvidno) jo preči razredni boj (med – čeravno empirično precej neenotnim – proletariatom in buržoazijo oziora kapitalistično državo, ki bdi nad dolgoročnimi interesimi kapitala kot celote).

* Zoran Kanduč, doktor pravnih znanosti, raziskovalec na Inštitutu za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana.

¹ Gorz (1999: 133–135) ocenjuje, da se družba vse bolj pretvarja zgolj v »serijo sprememb«, ki potekajo v relativno slabotno integriranim in kontroliranim prostoru, v katerem si tehnološko-birokratski in ekonomsko-komercialni aparati prizadevajo skrčiti posameznika na raven (ali »vlogo«) »potrošnika«, »človeškega resursa« ali »cilja/tarče«. Po drugi strani pa silovito pospešene družbene spremembe neizprosno razkrajajo – še ne tako zelo daleč nazaj – scela samoumevna prepričanja, značajske strukture, socialne vloge in identitete (kulturni »ideal«, ki naj bi se mu približeval sodobni posameznik, ni več »togo« poistovetenje s to ali ono družbeno pozicijo, ampak »samonikla« pripravljenost za nenehno – pravzaprav kameleonsko – spremenjanje, npr. poklicnih

ra asociacija se nemudoma porodi v zavesti, ko trčimo ob modni pojmu »globalizacija«?

Naj ugibam. Mar ni to – ekonomija, tj. kapitalistična, tržna, blagovnoprodukcijska in, nikakor ne nazadnje, KRIZNA ekonomija?! Ekonomija je pač vsemogočni bog, ki vlada v času in prostoru, za nameček pa še vsemu (živemu in mrtvemu), kar naseljuje ta ekonomizirano-kapitalizirani in *eo ipso* humanizirano-socializirani svet (ki ga Giddens opisuje kot »bežečega«, *runaway world*, in to ne da bi podrobneje specificiral, kaj je pravzaprav tisto, kar beži, oziroma zakaj ali čemu se vse to dogaja). Ekonomija je tako rekoč »vse«, vse ostalo pa je zgolj ali vsaj predvsem sredstvo za njeno funkcioniranje ali, še natančneje, orodje za vzdrževanje njenega »zdravja« (pazite: ekonomija je tista, ki naj bo zdrava, to, v kakšnem stanju so tisti, ki jo poganjajo, prenašajo, negujejo in oskrbujejo – s svojimi telesi in dušami –, pa je mnogo manj, če sploh kaj pomembno). Ekonomija = sveto, začarano, dražljivo, omamno, zasvojljivo (in sicer brez svarilne in estetsko odbijajoče etikete v slogu »Minister za gospodarstvo opozarja: delo škoduje vaši svobodi, samostojnosti, sreči in zdravju, vrh vsega pa še ubija!«). In »mi« smo njeni odvisniki, podložniki, delavci, služabniki ... Zeno besedo: prostovoljni sužnji (ki so neredko celo na slabšem od antičnih, namreč neprostovoljnih).

Tudi ko je govor o kriminaliteti (pa celo o terorizmu, tem specifično postmodernem ali transnacionalnem kriminalu vseh kriminalov), ekonomija hipoma poskoči na prvo mesto, in sicer v več ozirih. Recimo: (a) ekonomski dejavniki so, kot se zdi, ključno gonilo obsega, narave in dinamike kriminalnih pojavov, namreč kriminaliziranih dejanj (storitev & opustitev) in dejavnosti (ta teza je, strogo vzeto, že skoraj nesramno trivialna, saj je praktično vse, kar šteje – oziroma je »sociološko« relevantno –, ekonomizirano, tj. zaznamovano z ekonomskimi procesi in kapitalsko logiko); (b) večina uradno registrirane in sankcionirane (pa tudi neregistrirane in nesankcionirane!) »kriminalitev« ima neizbrisen ekonomski pečat (to pa ne implicira, da jo motivirana izključno z utilitarno-materialističnimi ali koristoljubnimi vzgibami v najožjem pomenu); (c) nasilno vedenje je pogosto (ne)posredno določeno (ali vsaj »pogojeno«) z ekonomski dejavniki (no, tudi ta teza je – iz razlogov, ki smo jih že nakazali – v postmoderni družbi, opredeljeni in zmalčeni z dejansko subsumpcijo pod kapital, v oči biloče trivialna); (č) ekonomski procesi ne vplivajo le na gibanje in strukturo kriminalitete, ampak tudi na njeno dojemanje in odzivanje nanjo (tako s formalni kakor z neformalnimi nadzorstvenimi mehanizmi in »prijemi«).

Zato se ne gre čuditi, da smo za rdečo nit, ki strukturira skico kriminogenih in kriminalnih značilnosti postmoderne družbe, izbrali prav ekonomijo, in to predvsem v dveh vidikih, ki sta osredotočena na ekonomsko kriminalitetu in kriminalno ekonomijo (beri: ideoološko normalizirano strukturno nasilje kapitalističnega sistema). Bolj ali manj eksplicitno artikulirani ekonomski pristopi so v zadnjem času tudi sicer med najvplivnejšimi v kriminološkem polju. Pravzaprav imamo opraviti že

z malone hegemonško raziskovalno metodo (prim. Sack 1998: 43–48), ki čedalje bolj preplavlja kriminološki *mainstream* (npr. teorijo omejene racionalne izbire, teorijo tako imenovane situacijske prevencije in teorijo rutinskih dejavnosti). No, na drugem bregu pa so »kritični« kriminologi, ki se tovrstnim trendom (namreč »ekonomskemu imperializmu na družboslovnem področju«) žilavo upirajo. Vendar pa to pogosto počnejo na nenavadne, pravzaprav zelo nekritične načine, ki še največkrat temeljijo na (re)afirmaciji kulturnih dejavnikov v najširšem smislu (»neoliberalni« kriminologiji torej postavljajo nasproti »kulturno« kriminologijo). V čem je bizarnost takšne drže? Na kratko: v naivni predpostavki, da je »kulturno« nekaj, kar se izmika ekonomskemu (prim. Young 2003: 407–410), tj. nekaj relativno samostojnega, neposrkanega v tako rekoč vseobsegajočo formo blagovne produkcije in potrošnje oziroma v zadužljive parametre poslovno ekonomske racionalnosti (ob tem pa je seveda nujno poudariti, da postmoderna kultura dejansko vsebuje tudi protikapitalistične ali protisistemске vrednotne nastavke in normativne orientacije, vendar pa to nikakor ni tisto, kar tvori podlago zahodnim »levičarskim« kriminologom,² vsaj tistim ne, ki so se udobno in celo samovšečno ugnezdzili v že dodobra elabiranim srednjem toku »kritične« kriminologije).

Spošna opazka o ekonomiji in kriminalu

Kakšno je razmerje med ekonomijo in kriminalitetom? Na kratko in zelo v grobem: brez dvoma pomembno, vendar pa je obenem tudi precej zamotano, večplastno ter vrednostno skrajno dvoumno, ideoološko sporno in politično kočljivo. No, po svoje

² Tako imenovani »kulturnoški« kritični kriminologi se v bistvu zgolj pridružujejo modnim postmodernim levičarskim trendom, ki parazitajo na pojmih, kot so živiljenjski slog, diferenčni hedonizem (ki je praviloma dokaj površne in plitve blagovnoestetske sorte, za nameček pa je še družbenoekonomsko ignorantski in meščansko omejen ali kratkoviden), potrošništvo, kreativne inscenacije identitetnih brkljarjev (*bricolage*), transgresija, ironija, prehajanje in brisanje vsakršnih (najraje pač »binarnih«) meja, raznolikost, fenomenološke čutno-čustvene dimenzijsi človeških praks (vključno z zločini in njihovimi mikavnostmi), prelomljene osebne biografije, ekspresivno-samouresničitveni individualizem, narcistična »skrb zase« (Foucault), estetizacija (običajno strukturno vsiljene in posiljene) eksistence, moralno-interpretativni relativizem (*anything goes*) ... Sicer pa vse to niti ni bistveno. Odločilno je, da kritični kriminologi ne pljuvajo več direktno v kapitalizem (ali svetovno tržno-blagovno družbo) ter njegove strukture, procese in mehanizme (njihove kritike sežejo najdlje tedaj, ko se — nemočno, svareče ali sočutno – zazrejo v naraščajoče razlike v bogastvu in dohodkih, običajno s tiho in moledajočo priprošnjo, naj se vendar zmanjšajo: poudarek je torej na zlizani formulji, da kapitalizem ne more izpolniti obljud oziroma zadovoljiti potreb, ki jih je sam proizvedel). Kurz ponudi v tej zvezi poučno razlago: »Kulturna sfera v najširšem smislu je namreč zadnje področje umika, na katerem se levičarska družbena kritika, ki je kompatibilna z blagovnoprodukcijskim sistemom in njegovimi kategorijami, še ni popolnoma blamirala; in postmoderna levica silovito dela na tem, da bi popravila to zamudo« (2000: 89). Prim. tudi Young 2002; Bessant 2002.

pa je že uvodno vprašanje vse prej kot »nedolžno«. Z drugimi besedami: ni brez pomanjkljivosti. Morda pa je celo zavajajoče. Zbuja namreč vtis, da imamo opraviti z dvema bolj ali manj jasno razumejenima pojavoma, v zvezi s katerima je vprašljivo predvsem to, kakšne so njune vzročne povezave. Na primer: ali oziroma v kolikšni meri in kako vplivajo ekonomski dejavniki – sistemi, institucije, pojavi, strukture in procesi – na obseg, naravo in gibanje kriminalitete (pa tudi na delovanje kazenskopravnega aparata in drugih oblik družbenega nadzorstva!)? Podobno vprašanje pa je seveda mogoče postaviti tudi v nasprotni smeri. Smiselno, pravzaprav teoretsko neizogibno se je namreč vprašati, ali oziroma v kolikšni meri in kako vplivajo kriminalni dejavniki (pa tudi delovanje kazenskopravnega aparata in še zlasti drugih oblik družbenega nadzorstva!) na ekonomske pojave.

Kaj je tu sploh problematično? Mar imamo nemara opraviti s tematskimi sklopi, ki si ne zaslужijo kriminološke pozornosti? Nikakor. Kriminologi so gotovo scela upravičeno preučevali odnose med kriminalnim vedenjem (pa tudi »vedenjem« kazenskopravnega sistema!) in, recimo, revščino (oziora absolutnimi in relativnimi ekonomske prikrajšanji), neenakostmi v dohodkih & gmotnem bogastvu, gospodarskimi krizami, akutno in kronično »anomijo« (Durkheim), brezposelnostjo (ali »podzaposlenostjo«), tržno kompeticijo (ali konkurenčnimi boji), potrošniško mentaliteto ... Po drugi strani pa so opozorili tudi na različne oblike ekonomske škode, ki je posledica organiziranega in neorganiziranega kriminala. Njihove sklepne ugotovitve o razmerju med ekonomijo in kriminalitetom se resda bolj ali manj razhajajo (neredko pa si celo dramatično nasprotujejo), vendar pa to ne bi smel biti razlog za zaskrbljenost ali obup. Prej nasprotno: pojasnjevalni pluralizem, ki seveda ne označuje le kriminoloških snovanj, je nekaj najbolj normalnega in pričakovanega, celo vrednega iskrene pohvale.

Kje se potemtakem vendarle zaplete? Kje se utegnjejo skrivati težave? Marsikje. Za začetek se kaže omejiti vsaj na najvažnejšo zadrgo. Uvodno vprašanje po eni strani implica, da je razmerje med ekonomijo in kaznivimi dejanji (zlasti premoženjskimi, ki tvorijo, ne pozabimo, glavnino ne le uradno obravnavane, ampak tudi neuradno registrirane, npr. z viktimoškimi študijami, *victim surveys*) v normativni optiki pretežno samoumevno ali, še huje, scela nedvoumno. Namreč: kot da bi bila meja med moralno dobrim in slabim (*wrong*) delom/delovanjem (oziora pridobivanjem zasluga), sprejemljivo in nesprejemljivo produkcijo, poštenim in nepoštenim podjetništvom ali pravično in krivično delitvijo družbeno izvedenega bogastva zlahka (in, še več, konsenzualno!) določljiva; kot da bi se dalo kristalno jasno razločiti pravno-politično neoporečne gospodarske prakse in kriminalno ekonomijo. To pa kajpak ne drži (in tega se pogosto zelo dobro zavedajo tudi ekonomski akterji, delavci in podjetniki, in sicer ne le legalni, ampak tudi pol-legalni in nelegalni oziora kriminalni). Tako

v sferi produkcije – tj. materialnega in nematerialnega³ dela – kakor tudi na področju cirkulacije blaga, distribucije (dohodka & bogastva) in potrošniških praks so ločnice med moralnim in nemoralnim, zakonitim in nezakonitim, pravnim in protipravnim, pro-družbenim in anti-družbenim, uradnim in neuradnim, »belim« in »črnim«, legitimnim in nelegitimnim, kriminalnim in nekriminalnim ter škodljivim in neškodljivim skrajno problematične, negotove, spremenljive, prožne, kontroverzne, krhke in porozne: pogosto so rezultat družbenih bojev (ne le med privilegiranimi in depriviligiranimi, ampak tudi med vladajočimi skupinami⁴) oziroma so pogojene z družbeno in zgodovinsko relativno (ali – če uporabimo modni sociološki izraz – »kontingentno«) konstelacijo moči med razredi, sloji, segmenti, institucijami, interesnimi (npr. poklicnimi) skupinami in, ne nazadnje, posamezniki (prim. Steinert 1998: 409–411).

Razhajanja glede vrednotno-normativnega predznaka ekonomskih praks se da zaslediti na kopici zelo različnih ravni (prim. Ruggiero 1996: 71–98). Na primer: (a) ekonomska dejavnost X je v obdobju Y uradno prepovedana ali obsojana (morda celo prezirana), čez čas pa postane moralno normalizirana (četudi ni nujno dojeta kot brezmadežno sprejemljiva: vsaj za prvo silo zadošča že to, da ni neposredno ali eksplicitno nesprejemljiva) ali pa celo hvale vredna, občudovana in priporo-

³ Prav povečanje obsega »nematerialnega dela« (Hardt in Negri) je ena izmed zlahka opaznih značilnosti postmoderne družbe, ki jo nekateri imenujejo tudi »družba storitev«. Ekonomske dejavnosti, ki implicirajo preoblikovanje ali izdelovanje materialnih dobrin vse bolj prehajajo v »roke« strojev (oziora avtomatiziranih industrijskih sistemov) ali pa se selijo na nerazvita (in v svetovni hierarhiji podrejena) območja. V razvitih družbah je čedalje več ljudi zaposlenih v storitvenem sektorju (kjer se proletarec pretvorji v zmožnost, ki je ekskluzivno modelirana kot neposredna ali posredna korist za drugega, tj. kupca ali stranko). Vsaj na prvi pogled je videti, da so storitve tako rekoč neizčrpna zaloga zadovoljevanja potreb in potemtakem tudi zaposlitve (ali »delovnih mest«). V takšnem sistemu namreč praktično vse dobijo – dejansko ali vsaj potencialno – vrednost, saj zadošča že to, da se nekomu nekaj zdi »koristno« (in je za to »uslužo« pripravljen plačati: neredko zato, ker se mu ne »splača«, da bi sam naredil nekaj, kar lahko kdo drug naredi ceneje, medtem ko je on v službi). To pa med drugim pomeni, da so lahko *in extremis* vsi družbeni odnosi poblagovljeni (razloček med delom in ne-delom pa postaja vse bolj zabrisan, zakaj pole aktivnosti, ki so uradno opredeljene kot »delo« se vse bolj širi). Prim. Méda 1995: 297–300.

⁴ Čeprav je kazenskopravni sistem očitno disproportionalno usmerjen na škodljive dejavnosti pripadnikov nižjih družbenih slojev (njegovi ideološki učinki pa merijo predvsem na lojalno in konformno večino, tako imenovano *moral majority*), pa velja upoštevati, da lahko privilegirani posamezniki (ali – še bolj verjetno – skupine) izrabijo kriminalizacijo tudi v medsebojnih spopadih za pridobitev, ohranitev ali povečanje politične, ekonomske in družbene moči, tj. kot represivno in ideološko sredstvo za trajno ali začasno diskreditacijo, oslabitev, marginalizacijo ali izključitev motečih tekmecev. Prim. Ruggiero 2000: 178–180.

čana (morda že kar kulturno predpisana);⁵ (b) ekonomska dejavnost X je prepovedana (lahko tudi s kazenskopravno normo) v družbi/državi Y, ne pa v kakem drugem socialnem kontekstu ali politični entiteti (najpogosteje gre v tej zvezi za gospodarsko nerazvito, revno okolje, kjer oblast – bodisi zaradi skorumpiranosti ali pa zaradi potrebe po privabljjanju tujih vlagateljev – dopušča ali celo spodbuja prakse, ki so v razvitem svetu nesprejemljive, npr. prodajo nevarnih/škodljivih izdelkov, okoljsko oporečne ali zelo tvegane industrijske produkcije ali skrajno izkorisčanje/zatiranje nemočne delovne sile); (c) ekonomska dejavnost je nesprejemljiva v formalni ekonomiji, tolerirana pa je v neformalnih sektorjih nacionalnega gospodarstva, npr. v majhnih produkcijskih enotah (v industrijskih in storitvenih dejavnostih), ki so se zelo razbohotile po decentralizaciji »fordistično« organiziranih velikih podjetij in v katerih delajo zaposleni v (normativno & dejstveno) zelo slabih razmerah, za nizke mezde, pogosto prepuščeni delodajalcu na milost in nemilost (majhno število zaposlenih, prekarnost službe in fleksibilnost dela zmanjšujejo pogajalsko moč prodajalcev »delovne sile«); (č) zgodi se, da v eni in isti delovni organizaciji ekonomska dejavnost X sprejemajo ali celo opogumljajo pripadniki skupine A (npr. vodilni kadri), medtem ko jo člani skupine B zavračajo (čeprav utegnejo pri njej sodelovati); (d) ekonomska dejavnost je uradno zavračana (ker npr. ni v skladu z ideologijo prostega tekmovanja na trgu), kljub temu pa jo pogosto prakticirajo prav tisti, ki jo v splošnem verbalno obsojajo (tu gre seveda za očitno hipokrizijo: »Ne ozirajte se na to, kar počnemo, ampak raje sledite tistem, kar pridigamo!«); (e) ekonomska dejavnost X je nesporno nezakonita (ali vsaj nemoralna), vendar pa jo akterji vseeno izvajajo (lahko tudi ob podpori oblasti ali javnosti), ker jo (sebi in drugim) opravijo z dozdevno (ali pa tudi dejansko) dobrimi razlogi, kot so ohranjanje zaposlenosti, odpiranje novih delovnih mest, nujnost preživetju v zaostreni konkurenčni, prehodna finančna kriza, potreba po svežem kapitalu, »višji državni interesi«, posovanje v tveganem, korumpiranem ali negotovem okolju in tako dalje.

⁵ Za (vsekakor več kot zgovoren) zgled lahko vzamemo oderušto, ki je imelo včasih mnogo širši pomen kot v današnjih časih (ko najpogosteje implicira »nelegitimni profit«, »nepošteno posojilo« ali »pretirane obresti« – kot da bi bilo kristalno jasno, kje je meja med legitimnim in nelegitimnim, poštenim in nepoštenim ali zmernim in pretiranim!). Oderušto je v predmoderinem obdobju, ko je bilo predmet (versko in moralno motiviranega) neodobravanja, pomenilo ekonomsko prakso, ki daje dobiček ali »presežek« (*superabundantia*) brez dela: ko posameznik v menjavi prejme več, kot da (*usara est plus accipere quam dare*), oziroma pridobi nekaj tako rekoč iz nič, tj. zgolj z odiranjem, izžemanjem, izkorisčanjem, vampirskim izsesavanjem drugega človeka (ki je pravzaprav okraden ali ogoljufan, namreč krivično, nemoralno ali protipravno prikrašjan). Prav to pa je, podčrtajmo (vsaj dvakrat!), bistvo kapitalizma, znotraj katerega je postalо odiranje – greh *par excellence* v luči srednjeveške morale (oziora najbolj nizkotna zvrst pridobitniškega vedenja, saj implicira rojevanje denarja iz denarja, *Geld heckendes Geld*) – scela normalna (normativno neproblematična!) sestavina ekonomskega sistema (prim. Dolar 2002: 69–84).

Po drugi strani pa velja pripomniti, da je hudo problematičen (ali vsaj nejasen) tudi pojem »ekonomija«. Kaj obsegata ekonomija? Katerim dejavnikom smemo pripisati pridevnik »ekonomski«? Kdo je ekonom(ist)?⁶ Kaj pomeni to, da nekdo (ne) ravna ekonomično? Ali je to, kar počnem v tem trenutku, po svoji naravi »ekonomsko«? Kje se ekonomija začne in kje se neha? V čem se področje ekonomskega delovanja razlikuje od neekonomskih življenjskih praks? Je ekonomija pojav *sui generis*, ki ga velja – vsaj analitično – razločiti od družbe, morale, prava, politike, kulture, znanosti ali ideologije? Odgovori na tovrstna vprašanja so vse prej kot preprosti ali (še manj) samoumevni (čeprav kriminološke analize razmerja med ekonomskimi dejavniki in kriminalitetu neredko dajejo vtis, da je vsakomur že *a priori* jasno razvidno, na kaj meri samostalnik »ekonomija« in njegove izpeljanke).

V tej zvezi je neredito zaslediti mnenje, da je ekonomija kot specifičen, od drugih družbenih (pod)sistemov razločeni fenomen (ki ga preučuje posebna znanstvena disciplina), značilno moderna, pravzaprav meščanska pogruntačina (prim. Dolar 2002: 70). Takšno pojmovanje ni neutemeljeno, vendar pa ga kaže razumeti *cum grano salis*. Zdi se, da se ga da sprejeti (oziora zagovarjati) predvsem v smislu, ki je osredotočen na »emancipacijo« modernega, kapitalističnega ekonomskega sistema (vključno z individualistično-materialističnimi vrednotami in motivacijami, na katerih temelji) od omejujočih spon ferdalne ideologije ter z njo povezane krščanske – korporativistične in patriarhalne – etike;⁷ ta je bila po svoji naravi namreč

⁶ Latinska beseda *oeconomus* izvira iz grščine: *oikonomos* (gospodar). Grški izraz je sestavljen iz *oikos* (dom ali gospodinjstvo) in *nomos* (pravilo ali zakon). Ekonom je torej tisti, ki gospoduje (ukazuje in postavlja normativno zavezujoča »pravila igre«, pravzaprav pravila dela) v domačem gospodinjstvu ali lastni gospodarski enoti. V antičnih časih je bil ekonom lastnik posestva (vključno z ženo) in sužnjev (v tedanjih ideoleski optiki inherentno inferiornih bitij, »govorečih orodij«), ki so zanj opravljali vsa fizična (pretežno kmetijska, a tudi birokratska in celo artistična) dela in ustvarjali – ob sredstvih za lastno golo preživetje – presežek, ki je gospodarju omogočal udobno življenje. Ekonom je, skratka, gospodar. Oznaka »gospodar« ima v slovenščini dva osrednja pomenska odtenka, ki še vedno zvesto sledita etimološkemu poreklu: (a) gospodar je tisti, ki ima oblast (»na Slovenskem smo mi gospodar«), in sicer bodisi nad ljudmi (hlapci in deklami!) bodisi nad nečloveško (živo in neživo) naravno (»človek = gospodar sveta«); (b) gospodar je tisti, ki upravlja z resursi (»ravnati kot dober gospodar«, tj. »ekonomično« oziora gospodarno, varčno, umno ali racionalno). Po drugi strani pa se oba pomena, ki sta v samostalniku (»gospodar«) še združena, v pridevniški rabi razdržita v dva ločena označevalca, in sicer »gospodovalni« (ki ima prevladujočo negativno konotacijo) in »gospodarni« (ki ima prevladujočo pozitivno konotacijo, in to navzlid temu, da poteka »gospodarno« upravljanje z viri pogosto v gospodovalnem kontekstu, tj. v organizacijsko hierarhičnih okoliščinah ali v razmerjih razrednega gospodstva).

⁷ Tu gre za poseben tip morale, ki temelji na primerjavi družbe (ali »korporacije«, tj. skupnosti božjih otrok, bratov in sester) s hierarhično urejeno družino (prim. Hunt 1990: 5–8). Vladajoči (premožni in

očitno antikapitalistična, saj je načeloma obsojala pohlep, skopost, pridobitništvo (+ z njim povezano socialno in ekonomsko promocijo ali »vertikalno mobilnost«), kopiranje gmotnega bogastva (npr. s trgovinskimi transakcijami, ki so se odmikale od »pravične cene«, tj. zasluzka, ki je presegal pravično nadomestilo trgovčevega truda pri transportu in dostavi blaga kupcu), egoizem in oderuštvvo, tj. posojanje denarja z obrestmi (zlasti v primerih, ko so se upniki okoriščali na račun revnih kmetov, ki so bili prisiljeni vzeti posojilo, ker jih je prizadela taka ali drugačna nesreča, npr. slaba letina). Vendar pa tovrstno osvobajanje modernih ekonomskih dejavnosti od zgodovinsko specifičnih religioznih (in cerkvenih) vplivov ni značilno zgolj za ekonomijo, ampak tudi za druga področja družbenega življenja (kot so pravo, politika, umetnost in morala, tj. pojavi, katerih avtonomnost je v kapitalistični družbi vendarle dokaj vprašljiva, morda celo iluzorična, in to navzlic dokaj pogostim in ideološko nedvomno všečnim razglasitvam vsaj »relativne samostojnosti«).

Ekonomija je, *in nuce*, sfera nujnosti, nesvobode, in sicer v tem smislu, da je najtesneje povezana s človeškim delom, ki je pogoj *sine qua non* za zadovoljevanje potreb.⁸ Delo – predvsem vse tiste dejavnosti, ki ljudi oskrbujejo z najbolj neizogibnimi življenjskimi potrebščinami – je vsekakor srčka ekonomije, ekonomskega sistema (v kapitalizmu pa celo družbe kot celote). Toda, kaj je pravzaprav delo? Na to – za marsikoga najbrž nepotrebitno, nemara pa tudi čudno – vprašanje ne moremo odgovoriti na način, ki bi ponudil nekakšno univerzalno (ali transhistorično) definicijo, čeprav je v sleherni družbi in v vsakem zgodovinskem obdobju zaslediti določene ponavljajoče se, »obče« tipe dela, vendar le pod pogojem, da pri tem odmislimo vrsto partikularnih značilnosti. Najbolj temeljno je delo,

mogočni) sloji uživajo avtoriteto, ki je podobna oblasti družinskega očeta (*pater familias*) nad otroki (in kajpak ženo!). »Navadni« (revni!) ljudje so torej izenačeni z nedoraslimi bitji, ki morajo biti podložna svojemu gospodarju (ekonomu!), ta pa jim skladno s tradicijo in običaji zagotavlja fizično varnost (posvetna gospoda) in duhovno oskrbo (cerkvena gospoda), in sicer v zameno za plačilo, npr. v obliku dela, pridelka ali denarja.

⁸ Kaj implicira misel, da je delo nujno ali nesvobodno? Predvsem tole: človekove potrebe in zunanjii izzivi (oziroma naravni pritiski ali omejitve) so tisti, ki posameznika in družbo silijo k delu (tovrstna nujnost pa kajpak ni absolutna, saj se lahko posameznik – *in extremis* pa celo družba! – načeloma vselej svobodno odloči za samomor). Še drugače rečeno: delo je potrebno za preživetje, hkrati pa vzpostavlja tudi pogoje možnosti svobodnega delovanja (delo – ki za razliko od raznišljanja fizično/objektivno spreminja svet – priskrbi najbolj bazične dobrine za osvobajanje od nujnosti, npr. hrano, obleko in stanovanje). In še več, ekonomski napredok (zviševanje produktivnosti, ki je posledica funkcionalne delitve dela in tehnološkega razvoja) privede celo do stanja, v katerem bi se lahko posamezniki in družba v precejšnji meri celo osvobodili od dela, in sicer na ta način, da bi korenito zmanjšali obseg nujno potrebnega (in potem takem nesporno koristnega ali resnično vrednega) dela. Prim. Méda 1995: 302–310; Gorz 1994: 102–117; Cuff *et al.*: 1998: 15–16.

ki implicira zavestno preobrazbo naravnih virov v uporabne, koristne stvari, in sicer bodisi take, ki (ne)posredno zadovoljijo potrebo (npr. po hrani, obleki ali stanovanju), bodisi take, ki se jih da uporabiti v produkciji, tj. orodja, ki povečujejo produktivnost:⁹ opraviti imamo, skratka, s fizičnim delom, ki seveda vselej vključuje tudi razmišlanje, namreč specifično človeško »praktično zavest« (oziroma zmožnost, da si reči zamislimo drugačne, kot so, to pa dopušča tudi iznajdbe boljših, bolj ekonomičnih načinov zagotavljanja nujno potrebnih ali pa »zgolj za zaželenih dobrin).

No, v modernem, še posebej pa v postmodernem ekonomskem sistemu je postala takšna opredelitev dela odločno preozka (prim. Gorz 1994: 53–64). Pojem »delo« ima namreč v sodobnem svetu dosti širši pomen. Delo je običajno dojeto kot nekaj, kar posameznik počne v zameno za plačilo (praviloma v denarni obliki), tj. z namenom zasluzka, če se le da čim višjega (videti je, da nobena plača ni tako visoka, da si posameznik ne bi mogel želeti še višje, in to ne nujno zaradi pohlepa, ampak tudi zaradi dosti bolj banalnega učinka prilagoditve na vsakokratno dano »stanje stvari«). Delo je v tem pogledu pravzaprav prodaja časa (+ energije), pretežno instrumentalna¹⁰ in

⁹ Produktivnosti ne povečujejo le orodja, ampak tudi funkcionalna delitev dela (po zaslugi katere se da sproducirati neprimerno več, kot če bi vsi družbeni člani opravljali ene in iste delovne naloge), ki pa je – družbeno in zgodovinsko gledano – vendarle meč z dvema reziloma, saj je ustvarila razredno in hierarhično delitev dela. Tu ne gre le za delitev ljudi na tiste, ki s fizičnim delom dobesedno spreminjajo svet, in one, ki so specializirani za »čisto« (ali »spekulativno«) raznišljjanje (in se torej nujno prezivljajo z materialnimi potrebščinami, ki jih ne posredno proizvedejo drugi), ampak tudi za razcep med tistimi (spodaj!), ki delajo, in onimi (zgoraj!), ki ukazujejo (ali pa »zgolj« svestujejo oblastnikom, kako – s kakšnimi propagandnimi in ideološkimi prijemi – naj ukazujejo). Cuff *et al.* (1998: 17–20) v tej zvezi opozarjajo, da usodni preobrat v družbeno-ekonomskem razvoju (vsaj iz marksističnega zornega kota) ne nastopi tedaj, ko se ljudje specializirajo za opravljanje različnih produktivnih opravil, ampak tedaj, ko se razdelijo na tiste, ki so vključeni v fizično proizvodnjo (ki ustvarja tako rekoč vse, kar ima resnično ekonomsko vrednost v življenju družbe in posameznika), in one, ki se s tovrstnimi dejavnostmi ne ukvarjajo oziroma so od njih osvobojeni (te privilegirane osebe si seveda lahko misijo, da živijo najvišjo možno obliko človeške eksistence, ki jih navdaja celo s precejšnjo srečo, vendar pa običajno ne dojamemo, da svoje človeške potenciale – npr. verske, umetniške ali filozofske – dejansko izpoljujejo dokaj parcialno, saj so njihovi dosežki in ugodnosti ustvarjeni na račun izkorisčanja, podrejanja, zatiranja in omejevanja svobode drugih človeških bitij).

¹⁰ Trditev, da je delo primarno instrumentalna dejavnost (ki ni sama sebi namen in ima svoje bistvo – ali, patetično rečeno, Gospodarja – vselej zunaj sebe: posameznik dela za druge/ga, četudi zasleduje le svojo korist), ima več možnih pomenskih odtenkov. Delo namreč lahko opredelimo kot: (a) sredstvo (za delavca) za pridobivanje dohodka (pa tudi statusa in z zaposlitvijo povezanih pravic), ki omogoča zadovoljevanje temeljnih in manj temeljnih (a zato nič manj pomembnih) potreb; (b) sredstvo (za kapitalista) za ustvarjanje dobička (delodajalec najema in odpušča delovno silo glede na vrednost, ki jo ustvari

heteronomna dejavnost (prim. Gorz 1985: 109–110), ki jo posameznik običajno opravlja v skladu z načini, urniki in cilji, ki jih ne določa – in jih niti ne more določati – sam(ostojno), in sicer ne glede na to, ali je produkcija organizirana glede kapitalistično ali socialistično (oziroma plansko) tržno logiko (heteronomna, za nameček pa tudi »odtujena« narava dela namreč ni pogojena z državno, družbeno ali zasebno lastnino producijskih sredstev, ampak z njegovo specializirano naravo in cilji, ki že tako rekoč *a priori* onemogočajo, da bi delo v splošnem postalo avtonomna, samodoločena, ekspresivna, smiselna ali svobodna aktivnost, s katero se posameznik ustvarja kot subjekt).

Očitno je, da se da »služiti kruh« tudi onkraj področja, ki smo se mu naučili ali navadili reči »gospodarstvo« (in to celo v tistih – nikakor ne redkih – primerih, ko je organizirano vse prej kot gospodarno, ne nazadnje pa tudi navkljub dejству, da imajo v njem izjemno pomembno vlogo lastniki producijskih sredstev,¹¹ ki iz tega »naslova« pridobivajo zavidljive dohodke, čeprav KOT TAKI nič ne delajo); to pa seveda ne pomeni, da je »negospodarsko delo« (ki je za delavca seveda primarno ekonomska dejavnost, tj. sredstvo za preživljanje) nujno manj koristno (ali potrebno) od tako imenovanega »gospodarskega dela« (opredeljevanje, »merjenje« ali primerjanje različnih koristnosti ali nekoristnosti je – če odmislimo zares temeljne dobrine in storitve – malone vselej skrajno sporno in za nameček še ideološko obteženo opravilo). Do zasluga (in celo bogastva!) pa je seveda mogoče priti tudi po nezakonitih poteh, tj. s prepovedanimi dejanji ali dejavnostmi (poudariti je treba, da nezakonitost in celo kriminalnost ne implicira nujno njihove nekoristnosti). Nezakonito pridobivanje dohodka je lahko neorganizirano ali organizirano (to je običajno najbolj

donosno, posebej za posameznike v vrhovih hierarhične strukture, kjer je zgoščenega tudi največ »kriminalnega znanja ali kapitala«). Poteka lahko v okviru zakonite (ali »družbeno sprejemljive«) službe ali zunaj nje (vsaka delovna ali poklicna pozicija – in z njo speta »družbena vloga« – vključuje tudi priložnosti za nedovoljeno okoriščanje: pogosto je tako, da večji ko so posameznikov dohodek, moč, vpliv in ugled, bolj je donosno protipravno prilaščanje resursov in manjša je verjetnost, da bo »sporno« kopiranje vsakovrstnega »kapitala« ožigosano kot nesprejemljivo oziroma formalno ali neformalno sankcionirano). Dohodek je mogoče nezakonito pridobivati v gospodarskih in »negospodarskih« dejavnostih, v »uradni« ekonomiji in »kriminalni ekonomiji«, tj. na področju, ki ga nasejlujejo organizirane (»konvencionalne«) kriminalne združbe in organizirane kriminalne aktivnosti (razloček med prvimi in drugimi ni vselej jasno razpoznaven).

Ekonomije – zlasti v današnjem času – vsekakor ne moremo skrčiti le na delo. Vanjo kaže vključiti tudi trošenje, tj. potrošniške prakse,¹² brez katerih bi se kapitalistični sistem bedno sesul oziroma bi zašel v resno krizo (še dosti hujšo od te, ki ga razjeda v postmodernem obdobju); to pa velja, ne nazadnje, tudi za običajni (»mafinski«) organizirani kriminal: če bi usahnilo povpraševanje po njegovih dobrinah in storitvah, bi se v dobršni meri izničil njegov *raison d'être*. Da bi posameznik lahko srečno in veselo trošil kapitalistično blago, potrebuje v prvi vrsti denar, pri tem pa niti ni pretirano pomembno njegovo – »čisto«, »oprano« ali »umazano« – poreklo (*pecunia non olet*). Več ko ima te »božanske« dobrane, več in predvsem bolje lahko troši. No, trošenje pa je vendarle mogoče tudi brez denarja, in sicer tako, da zazeleno dobrino ali storitev preprosto ukradeš (tovrstna kazniva dejanja so v kriminoloških besedilih včasih opredeljena kot »rekreativna«, zdi pa se, da jih je mogoče upravičeno poimenovati tudi »ekonomska« v širšem smislu – posebej če upoštevamo izjemno vlogo, ki jo ima potrošništvo v reproducirjanju kapitalističnega sistema).

Razmejevanje ekonomije od drugih področij družbenega življenja še dodatno zaplete dejstvo, da ekonomski sistem (oziroma dejavniki) nima zgolj »internih« učinkov, ampak vpliva

¹¹ Ključna delitev sleherne razredne družbe poteka v odvisnosti od (ne)lastništva sredstev za proizvajanje (prim. Cuff *et al.* 1998: 22–26). Tisti, ki nadzorujejo proizvodna sredstva, *eo ipso* nadzorujejo tudi ljudi (npr. sužnje, tlačane in proletarce), ki jim dopuščajo, da delajo z njihovimi producijskimi dejavniki (npr. zemljo ali tovarniškimi stroji). Lastnik/nadzorovalec sredstev za proizvajanje ima, z drugimi besedami, oblast nad delavci, ki jih »zaposluje« (pri tem pa si prisvaja večji ali manjši kos »pogače«, ki kajpak ni plod njegovega dela). Razred, ki vrlada v ekonomske proizvodnje (in katerega pripadniki lahko uživajo v udobnem in razkošnem življenju zgorj po zaslugi dejstva, da jemljejo – praviloma v zakoniti pravni formi, ki jo varuje državna, policijsko-vražaška sila – tistim, ki ustvarjajo potrošne dobrine), pa običajno vlada – neposredno ali posredno (npr. z učinkovitim vplivanjem na politično odločanje) – tudi v družbi (oziroma na vseh področjih družbenega življenja, predvsem v sferi prevladujočih idej).

¹² Tudi potrošnja blaga je – tako kot produkcija – pretežno heteronomna praksa, ki jo določa diktatura ponudbe (ne pa – kot je pogosto slišati – »demokracija potrošnikov«): »Ni nobene instance, ki bi a priori diskutirala in odločala, kaj naj se proizvaja, in v kateri bi bili udeleženi vsi člani družbe. Zato ne more biti nobene odločitve potrošnikov o tem, kaj hočejo trošiti. Kapitalistična biblija se vedno začne tako: Na začetku je bila ponudba! ... Če bi bilo drugače, bi se morali člani družbe vnaprej sporazumeti o zadovoljevanju svojih potreb in v skladu s tem organizirati proizvodnjo; z drugimi besedami, v družbeno institucionalnem smislu (ne neposredno glede dejavnosti potrošnikov) bi morala obstajati istovetnost proizvajalcev in potrošnikov. Potem seveda povpraševanje ne bi bilo več nobeno povpraševanje po blagu, temveč pač neposredna družbena diskusija, pogajanje in uresničevanje strukture potreb« (Kurz 2000: 116–117).

še na druge družbene (pod)sisteme in celo na osebnostne strukture (ali prevladujoče »tipe subjektivnosti«). V tem ni nič pretirano presenetljivega. Skupine, ki imajo – oziroma so si tako ali drugače (npr. s silo, goljufijo ali prepričljivim besedičenjem) »uzurpirale« – ekonomsko moč (gospodarji na ekonomskem področju, in sicer bodisi na nacionalni bodisi na svetovni ravni), uživajo običajno tudi politično moč:¹³ ker je vladajoči razred že po definiciji družbena manjšina, mora zavarovati svoje gospodstvo tudi s politično-državnimi mehanizmi, predvsem pa s »hegemonijo« (Gramsci) ali ideologijo, ki opravčuje dane (izkorisčevalske in zatiralske) odnose v ekonomiji in družbi nasploh (misli vladajočih morajo postati – če uporabimo zlizano, a vendarle točno marksistično formulacijo – prevladujoče misli in torej tudi misli srednjih in nižjih socialnih slojev oziroma, če se omejimo na moderno obdobje, proletariata): družbeno-ekonomske neenakosti (vključno z raznovrstnimi privilegiji, med katerimi je bržkone najvažnejši ta, da se ti ni treba pečati s statusno in tudi sicer manjvrednimi oblikami dela) morajo biti vsaj v splošnem dojete kot legitimne, tj. moralno, pravno in politično sprejemljive, normalne ali celo naravne (to pa pomeni, da so ideoološke – ali, če odmislimo razredno razsežnost, kulturne – vsebine nerazvezljivo spete z ekonomskimi praksami in niso zgolj pojavi, ki bi spokojno prebivali v »družbeni nadstavbi«). Poleg tega pa vsak ekonomski sistem predpostavlja (in generira, čeravno to ne implicira, da jih tudi sceloma in brez preostanka determinira) specifične, »družbeno-funkcionalne« (in zatorej tudi zaželene) psihične strukture (ne sicer *ex nihilo*, ampak s preoblikovanjem, gnetenjem, maličenjem ali nadgradnjo »človekove narave«). V kapitalističnem sistemu je takšen »lik« predvsem disciplinirani delavec (v produkciji – ali na delovnem mestu – in pri trošenju proizvedenega blaga), namreč samodisciplinirana ali samokontrolirana »duša«, ki »samoniklo« (*sua sponte*), po svoji »lastni« volji sprejema družbeni red in v njem dejavno (predvsem pa prostovoljno!) sodeluje.

Vidimo torej, da vsebuje pojem »ekonomija« mnogo več, kot so po tradiciji pripravljeni sprejeti kriminologi, ko preučujejo vpliv ekonomskih dejavnikov na kriminalno vedenje (ali – nekoliko redkeje – na delovanje kazenskopravnega sistema in družbenega nadzorstva). To seveda ne pomeni, da »je ekonomija vse«, kar velja upoštevati v družbenem življenju, ali da nas je dosedanji razmislek zapeljal v kalne vode »ekonomskega determinizma«. Provizorični sklep, ki se trenutno nakazuje, bi bil zares v grobem naslednji: glede na to, da so v sodobni

¹³ No, po drugi strani pa je tudi politična moč nadvse prikladno izhodišče za gmotno bogatenje; zdi se, da je v današnjem času prav želja po ekonomski – in z njо povezani socialni – promociji (ali »verticalni mobilnosti«) ena izmed ključnih motivacij za vstop v »politiko« oziroma strankarske strukture (sodobna politična stranka še najbolj spominja na nekakšno »borzo dela«, tj. razdeljevalnico dobrih služb, privilegijev in ekonomsko-podjetniških priložnosti – kajpak v zameno za lojalnost, protiusluge, pa tudi bolj otipljiva plačila).

družbi »kriminalne« (v najširšem pomenu) dejavnosti po svoji naravi zvečine ekonomske in da so dogajanja na ekonomskem področju (predvsem »razredni boj« oziroma konfliktna ali celo antagonistična socialna razmerja) osrednje gibalo v družbeni dinamiki (in strukturi), velja prav ekonomiji nameniti največ pozornosti, ko se zanimamo za strukturne določilnice gibanja, obsegja in pojavnih značilnosti kriminalitete, pa tudi kazensko-pravnih in drugih reakcij nanjo (še drugače rečeno: tudi ko imamo pred očmi dozdevno »neekonomske« – npr. socialne, kulturne ali politične – pojave, si kaže vzeti čas za premislek o tem, kakšen je pravzaprav njihov odnos do »ekonomske baze«).

Ali in kako kriminalci delajo?

Delo lahko razdelimo na zakonito in nezakonito; v rubriki »nezakonito delo« pa ima še posebej izpostavljeno mesto kriminalno »delo« (spomniti velja, da so normativne ločnice med zakonitim, pol-zakonitim, ne-ve-se-ali-še zakonitim, ne-zakonitim in kriminalnim delom često nejasne, raztegljive ali zbrisane, za nameček pa so še nestanovitne).

Kriminalno delo implicira materialno (lahko pa še kakšno drugo, navidezno manj otipljivo) okoriščanje, ki je plod kaznivih dejanj. Kriminalno delo je neredko strogo ločeno od zakonitega dela, čeravno je takšna teoretsko-pojmovna gesta zelo vprašljiva (vsaj deloma jo je »saniral« vstop ekonomske analize¹⁴ v kriminološko polje), saj je dovolj očitno (vsaj od prelomnih Sutherlandovih prispevkov v zvezi z belovostratiško kriminaliteto dalje), da se da izvrševati kazniva dejanja tudi pod okriljem zakonitega dela oziroma med opravljanjem družbeno sprejemljivega (ali zaželenega) poklica (pogosto celo bolj uspešno kakor zunaj njega, tj. na strogo kriminalnem območju), in sicer v odvisnosti od priložnosti, ki ti jih ponuja zakonita služba ali delovno mesto (jasno je, da različni poklicni položaji

¹⁴ V optiki ekonomske analize je kriminalno vedenje, ki stremi k doseganju gmotnih koristi, racionalno vedenje (podčrtati je treba, da to ne velja le za konvencionalni organizirani kriminal in korporacijsko ali belovostratiško kriminaliteto, ampak tudi za neorganizirana »ulična« kazniva dejanja). Kriminalno vedenje je izbrano v odvisnosti od (subjektivno ocenjene) vrednosti alternativne izrabe časa & energije. To pomeni, da posameznik, ki dela v kriminalnem sektorju ekonomije, bolj ali manj zavestno (lahko pa seveda tudi scela nezavedno) tehta pozitivne/dobre in negativne/slabe plati (prednosti in stroški) svojih dejanj ter se odloča med uresničljivimi ali dosegljivimi vedenjskimi opcijami (zakonitimi in nezakonitimi), in to predvsem v odvisnosti od njihove donosnosti in tveganosti (npr. verjetnosti, da bo odkrit, kaznovan, zaprt, poškodovan, okrazen ali ubit). Kriminalni »delavec« zasleduje predvsem svoje koristi (oziora je vsaj prepričan, da je tako); pravzaprav jih skuša v krogu danih ekonomskih priložnosti doseči čim več (pri tem pa razmišlja tudi o svoji prihodnosti, npr. o možni kriminalni brezposelnosti, nesreči pri delu, trajnem zmanjšanju delovne sposobnosti, poklicni bolezni, upokojitvi ali prestopu v zakonito ekonomijo). Prim. Ruggiero 1996: 34–40.

omogočajo zelo različna – bolj ali manj tvegana in bolj ali manj donosna – nedopustna okoriščanja: ni službe, ki ne bi vključevala priložnosti za nezakonito delovanje!). To pomeni, da lahko posameznik (pa tudi ekonomska, politična ali druga organizacija) »služi kruh« z zakonitimi ali nezakonitimi dejavnostmi, ki potekajo vzporedno (namreč v sklopu ene in iste službe); dogaja pa se (in to celo zelo pogosto), da posameznik prehaja iz zakonitih dejavnosti v nezakonite (in obratno), pač glede na mikavnost vsakokratnih ekonomskih priložnosti (predvsem v odvisnosti od njihove anticipirane donosnosti), ki jih ima v danem trenutku na voljo (prim. Ruggiero 2001: 28–37).

Motivi za kriminalno delo so praviloma zelo podobni tistim, ki vodijo v zakonito delo (oziroma so z njimi neredko celo istovetni), npr. želja po denarju, potrošniškem blagu, socialnem statusu, vznemirjenjih, »akciji«, novih izzivih ali preživetju. Se res kaže čuditi posamezniku (in iskati posebno etiološko razlago njegovega početja), ki se odloči za kriminalno delo, če je brezposeln ali pa ima na voljo zgolj slabo plačane, neugledne, negotove, začasne, ponujoče in brezperspektivne službe v »legitimnem« sektorju ekonomije, še posebej, če upoštevamo, da je nelegalno delo v njegovem primeru povezano z večjim spoštovanjem, višjimi dohodki, prestižnimi potrošniški dobrinami, bolj sproščenim delovnim časom, vznemirljivimi doživetji, mačističnim življenjskim slogom in privlačnimi ženskami (ki se jim zmora oddolžiti za pozornost z darili, o katerih bi lahko kot pošten delavec le sanjal ali dnevno sanjaril)? No, pogosto pa je kriminalno delo podobno zakonitemu delu tudi po svojih pojavnih značilnostih (v tem se poklicni morilec razlikuje od poklicnega vojaka, zlasti tistega, ki si služi kruh v vojaških operacijah, npr. v napadu na Irak in njegovi okupaciji?): razloček je »zgolj« v njunem uradnem normativnem predznaku (ki pa je – v nasprotju s podmenami ekonomske analize *stricto sensu* – vendarle vse prej kot zanemarljiv, in sicer tudi ali nemara še zlasti tedaj, ko preučujemo motivacijo: kriminalni delavec namreč dobro ve, da je to, s čimer se poklicno ukvarja, v nasprotju z zakonom, ne glede na to, da veljava na pravila morda intimno prezira). Za nameček pa lahko kriminalni delavec in njegov kolega v legalni (»spoštljivi«) ekonomiji zadovoljujeta podobne (ali celo identične) potrebe svojih klientov, npr. potrebo po denarju (ali kapitalu), varnosti, zupanja vrednem poslovнем okolju, doseganju prijetnega psihičnega razpoloženja, specifičnem potrošniškem blagu (dobrinah in storitvah), orožju, zabavi, umetniških delih ...

Kriminalna dela so – tako kot zakonita – zelo raznolika. Razlikovati je mogoče: (a) začasno, sporadično in trajno kriminalno delo; (b) kriminalno delo s polovičnim (*part-time criminal job*) ali polnim delovnim časom (*full-time criminal job*); (c) kriminalno delo v okviru redne ali pogodbene zaposlitve (kriminalno delo za nedoločen ali določen čas); (d) mezdno in podjetniško kriminalno delo; (d) amatersko (ali nekvalificirano), pol-kvalificirano, kvalificirano in visoko profesionalno kriminalno delo; (e) svobodno izbrano in prisilno (ali

suženjsko) kriminalno delo; (f) kriminalno delo, ki ga posameznik opravlja samostojno (*free-lance*), kriminalno delo v *ad hoc* projektnih skupinah (za katere so običajno značilni horizontalna organizacijska struktura, skupno načrtovanje in skupna – čeravno funkcionalno diferencirana – izvedba in relativno pravična ali neizkoriščevalska razdelitev plena), kriminalno delo v razmeroma trdno strukturiranih kriminalnih mrežah in, končno, kriminalno delo v konvencionalnih kriminalnih organizacijah »mafiskskega tipa« (tj. v podjetniških strukturah, ki so ustanovljene z izključnim – ali vsaj pretežnim – namenom pečati se s kriminalnimi aktivnostmi); (g) kriminalno delo v legalnem (formalnem ali neformalnem) in kriminalno delo v nelegalnem sektorju ekonomije; (h) plenilsko, parazitsko in produktivno kriminalno delo.

Ko steče beseda o kriminalnem delu, najbrž najprej pomislimo na profesionalne kriminalce in mafisce, ki jih običajno označuje visoka stopnja kriminalne izurjenosti, večin in znanja, tj. kulturnega (pa tudi socialnega) kriminalnega »kapitala«, ki so si ga pridobili v času kriminalnega »usmerjenega izobraževanja« (pri obeh skupinah kriminalnih delavcev je smiselno govoriti o kriminalni poklicni karieri, ki obeta horizontalno mobilnost, tj. pot, ki vodi od vajenca prek mojstra do – bolj ali manj pomembnega oziroma samostojnega – šefa ali podjetnika). Zdi se, da sta v ljudski domišljiji še posebej živa »lik in delo« organiziranega kriminalca, in sicer predvsem po zaslugu številnih in nesporno tudi zelo priljubljenih gangsterskih filmov, nadaljevank, nanizank, stripov in romanov. No, poudariti pa je treba, da organizirani kriminal ne zaposluje samo visoko izobražene – in temu primerno profesionalne – kriminalne delovne sile, ampak tudi dokaj številčno nekvalificirano kriminalno delovno silo, tj. prestopnike, ki imajo relativno malo kriminalnih večin in spremnosti (upoštevati kaže, da kriminalni profesionalizem pogosto temelji na neprofesionalizmu – in se po njegovi zaslugi celo stopnjuje – in *vice versa*). To je še posebej značilno za tista področja kriminalne ekonomije, ki predpostavljajo razvejeno prodkcijsko, transportno in/ali distribucijsko mrežo, npr. v cvetoči ekonomiji prepovedanih drog (prim. Ruggiero 2001: 64–74).

Ne glede na fascinantne podobe mafiskskega »življenja in dela«, ki prevladujejo v fikcijskih izdelkih industrije zabave in kulture, je treba opozoriti, da je stvarnost pogosto dosti bolj trpka. To velja še zlasti za kriminalno delo v (naj)nižjih ešalonih kriminalnih organizacij (podjetniškega tipa), tj. za »fordistično delo« (ki ga označuje ostra in neprehodna ločnica med načrtovanjem in izvedbo),¹⁵ ki poteka v okolju, za katerega je značilno

¹⁵ Delavci v kriminalnih organizacijah so – za razliko od zaposlenih v zakonitih službah – resna grožnja za delodajalce, ki morajo zelo paziti, da jih prodajalci delovne sile ne izdajo ali kako drugače izrinejo iz poslov. Kriminalni delodajalci (ali podjetniki) morajo poskrbeti, da vedo zaposleni čim manj o njihovi vključenosti v kriminalne projekte, poleg tega pa morajo zagotoviti, da ima njihova najeta delovna sila

nestabilno tržišče oziroma iregularno/spremenljivo povpraševanje po ilegalnem blagu (npr. v ekonomiji drog). V tem segmentu kriminalne ekonomije so delovni pogoji slabi, brez- ali pod-zaposlenost sta precej pogosti, možnosti za vertikalno mobilnost so neznatne (prevladuje torej horizontalna ali stag-nantna mobilnost), mezde so nizke (zlasti v primerjavi s tveganji in ustvarjeno vrednostjo) in ne omogočajo varčevanja za obdobja nezaposlenosti, bolezni ali upokojitve, delo pa je strogo hierarhično podrejeno ter prejkone rutinsko, monotono, negotovo, nestalno, fleksibilno in ponavljajoče se (delavec obvladuje le zelo omejen del delovnega procesa, v katerim sodeluje, poleg tega pa praviloma sploh ne ve, kdo so glavni »principali«, ki jim služi ter za interes in mastne dobičke katerih dela – kajpak iz lastnega koristoljuba).

Vidimo torej, da si kriminalno in zakonito delo delita vrsto skupnih značilnosti (in celo še več, kriminalna ekonomija pogosto teži k reprodukciji najbolj odvratnih lastnosti zakonite ekonomije). Tudi v kriminalni ekonomiji je najpomembnejša dobrina – ekonomski, socialni, kulturni in politični – kapital. Posamezni in skupine, ki kontrolirajo največje količine tovrstnih resursov (in so v tem pogledu tudi najbolj »svobodni«, namreč v tem smislu, da imajo na voljo zelo širok diapazon možnih vedenjskih opcij in ekonomskih priložnosti za okoriščanje), zasedajo ugodne strukturne pozicije, ki jim omogočajo, da po eni strani mobilizirajo in organizirajo (ob tem pa za nameček še izkorisčajo!) kriminalno delo drugih (manj močnih prodajcev delovne sile), po drugi strani pa so tudi relativno manj ranljivi v razmerju do kazenskopravnega sistema, v katerega represivne mreže se najpogosteje ulovijo »male ribe«, tj. tisti (pogrešljivi in relativno neprofesionalni) kriminalni delavci, ki opravljajo najbolj nevarna ali tvegana dela, hkrati pa so deležni tudi dokaj skromnih ekonomskih prednosti (vsaj v primerjavi s kriminalnimi podjetniki, ki delujejo v višjih strukturah, tam, kjer je zgoščenega največ kriminalnega znanja), ki pa so vendarle praviloma večje od tistih, do katerih bi se lahko dokopali v nekriminalni – bodisi formalni bodisi neformalni – ekonomiji (in dokler je ali bo tako, se je nekako odveč spraševati, zakaj se mnogi raje odločajo za »neugledne« ali »nepoštene« službe v okviru kriminalnih podjetniških organizacij).

Kriminalno delo je neredko prikazano kot plenilsko (»predatorsko«) ali zajedavsko, kot neke vrste kužni tujek (*corpus alienum*) ali rakasta tvorba v drugače zdravem tkivu poštenega

čim manjšo motivacijo, da bi se obrnila zoper njihove interese. Kako to doseči? Možnosti je več, denimo: (a) rekrutacija zaposlenih v krogu znancev, prijateljev, družinskih članov ali pripadnikov iste etnične priseljeniške manjšine, tj. posameznikov, za katero je realistično pričakovati precejšnjo stopnjo lojalnosti (ali zvestobe); (b) vzbujanje čim bolj verodostojnega strahospoštovanja (npr. z krutim in neprizanesljivim maščevanjem ali kaznovanjem nepokoršine); (c) vstavljanje posrednikov med principalom in agentom (tj. delavcem v neposredni kriminalni proizvodnji). Prim. Ruggiero 1996: 119–125.

in družbeno zaželenega dela. Tovrstna predstava je nedvomno v marsičem ustrezena, vseeno pa (z)drži le deloma, tj. v relativno omejenem obsegu, ki pa kajpak družbeno in zgodovinsko še zdaleč ni nespremenljiv (prim. Catells 2000: 206–211). Kriminalna produkcija (ki je za izjemno obsežne populacije pravzaprav edina preživetvena strategija v surovem kapitalistično-kompetitivnem svetu) ima nedvomno številne negativne družbene posledice (prim. Lea 2002: 140–158), vendar pa to velja – celo v še večji meri! – tudi za zakonito produkcijo (in potrošnjo!). Upoštevati velja, da tudi kriminalni delavci zadovoljujejo številne individualne in kolektivne potrebe (in ne le svojih lastnih!): če ne bi bilo tako, kriminalna produkcija (ki je ravno tako kot zakonita produkcija eksistenčno odvisna od povpraševanja po specifičnih izdelkih in storitvah) pač ne bi mogla prosperirati, razen seveda v dokaj skrčeni meri, ki bi bila omejena na krajo tistega, kar so v zakoniti obliki ustvarili in pridobili nekriminalni člani družbe; v tem primeru pa bi bilo njihovo okoriščanje pravzaprav osupljivo podobno tistem, ki označuje lastnike produkcijskih sredstev v vseh razrednih družbah, npr. sužnjelastnike, posvetne in cerkvene fevdalce ter kapitaliste, tj. družbene elite, ki po zaslugu sile in moči udobno živijo na račun trtega – in v zadnji instanci seveda prostovoljnega (celo ko gre za sužnje v običajnem pomenu te besede) – dela podrejenih, namreč zatiranih in izkorisčanih (poštenih »delovnih ljudi in občanov«). Skratka: zadovoljevanje potreb (kriminalcev in nekriminalcev), ki ga omogoča kriminalna ekonomija, ima pogosto za posledico nezadovoljene (ali frustrirane) potrebe tistih, ki so zaradi kriminalnega dela tako ali drugače (posredno ali neposredno) oškodovani. To seveda ni v redu, ni prav(ično), vendar pa na podobno situacijo – tj. na zadovoljevanje potreb enih na račun nezadovoljenih potreb drugih (običajno zelo obsežnih družbenih slojev) – naletimo tudi na področju legitimne ekonomije, katere legitimnost je prav zato hudo vprašljiva, v bistvu je še zgolj ideološka fatamorgana (opozoriti velja, da v kapitalističnem sistemu ekonomske dinamike ne usmerja imperativ enakomerne ali »simetričnega« zadovoljevanja potreb vseh družbenih članov, ampak strukturno pogojena in spodbujana gonja za dobičkom).

Kakor koli že, kriminalno delo ne zadovoljuje le potreb¹⁶ kriminalnih delavcev (+ družinskih članov, ki so od njih ekonomsko odvisni) in – zvečine nekriminalnih oziroma konformističnih – porabnikov iz tega ali onega razloga prepovedanega blaga (zanimivo je, da – za razliko od kriminalnih delavcev – ti kriminalni potrošniki, tj. prostovoljni odjemalci ponarejenih, ukradenih, nemoralnih, prepovedanih ali drugače problematičnih izdelkov in storitev, običajno niso deležni pretirane

¹⁶ Opozoriti velja, da kriminalne podjetniške organizacije ne ustvarjajo potrošniških potreb (npr. z oglaševanjem, reklamiranjem ali socializacijo v – z vidika kapitalistične produkcije izjemno pomembno – ekonomsko vlogo porabnika), ampak v glavnem sledijo že obstoječim potrebam (kar se tiče strukture potreb so torej kriminalni podjetniki večinoma pozitivisti v dokaj strogem pomenu te besede).

kriminološke pozornosti: kot da bi bili scela nepomembeni dejavnik v kriminalni ekonomiji!). Kriminalno delo generira tudi raznovrstne oblike zakonitega dela (ozioroma, modno rečeno, »odpira nova delovna mesta«) v številnih ekonomskih panogah, npr. v cvetoči industriji varnosti, »crime control industry« (Christie). Še drugače rečeno: kriminalno delo daje posredno ali neposredno kruh velikemu številu zakonitih delavcev. Družbeni učinki kriminalnega dela so torej zelo raznovrstni in protislovni (to pa velja seveda tudi za učinke zakonite ekonomije, katere družbena zaželenost, koristnost, potrebnost ali neškodljivost je na mnogih področjih – evfemistično rečeno – dokaj problematična).

Kriminalno delo je, ne nazadnje, pogosto izkoriščano, posebej tisto, ki je vpeto v kriminalna podjetja, tj. v eno izmed različic organiziranega kriminala (prim. Ruggiero 1996: 119–126; 2001: 19–27). Izkoriščano delo kriminalnih delavcev je instrumentalno v vsaj dveh pogledih. Prvič, to delo omogoča – tako kot zakonito – preživljanje; drugič, kriminalni podjetnik ga izrablja za doseganje lastnih ciljev, tj. za lastno bogatenje (prisvajanje kriminalne presežne ali dodane vrednosti). Vidimo torej, da sta tudi v kriminalni ekonomiji – tako kot v zakoniti – ključni določilnici, ki definirata življenjsko usodo posameznika (ozioroma socialne skupine), narava in obseg resursov, ki jih efektivno nadzoruje, tj. njegova svoboda, dobrina, ki je v družbi (na kriminalnem in nekriminalnem področju) porazdeljena zelo neenako ali »asimetrično«. Odločilni so, skratka, resursi, ki jih imaš v lasti/posesti. Več ko jih imaš in bolj ko so raznovrstni, večji je diapazon možnih izbir (potencialnih življenjskih opcij ali »priložnosti«), in sicer tako ciljev, ki jih lahko zasleduješ, kakor tudi sredstev, s katerimi lahko realiziraš izbrani projekt. In še več, od kvantitete in kvalitete resursov, ki jih nadzoruješ (in *eo ipso* tvoje svobode), je ovisna tudi tveganost tvojega delovanja (zmožnost efektivnega nadzorovanja njegovih izidov in posledic), npr. ranljivost v razmerju do kazenskopravnega sistema (ozioroma verjetnost, da bo ekomska praksa kriminalizirana ali kriminalno etiketirana), pa tudi šanse, da boš zastavljeni projekt realiziral na način, ki bo v skladu s tvojimi načrti in željami.

Ne nazadnje pa si velja zastaviti še vprašanje, ki smo ga doslej namerno (in vsekakor nekako dvolično) tiščali ob strani. Namreč: ali je oznaka »kriminalno delo« sploh ustrezna? Drugače rečeno: ali kriminalec »resnično« dela? Doslej (ozioroma v tem razdelku) smo s sintagmo »kriminalno delo« označevali predvsem pridobitniška (ali premoženska) kazniva dejanja, pri katerih je motivacija – če že ne v celoti, pa vsaj pretežno – materialistična, tovrstne normativne kršitve pa so videti v dobršni meri »instrumentalne« (ob tem pa ne gre pozabiti, da je analitični razloček med »ciljem« in »sredstvom« neredko precej zabrisan). Treba pa je priznati, da se številni kriminologi (nedvomno pa tudi mnogi »laiki«) s takšnim opisom storilčevega ravnanja gotovo ne bi strinjali (prim. Young 2003: 405–409). Po njihovem mnenju namreč kriminalno vede-

nje nikakor ni (ozioroma ne more biti) delo, in to navkljub dejstvu, da meri na doseganje gmotnih koristi. Zakaj ne? Razlogov utegne biti več. Nekaterim se že moralno upira misel, da bi kriminalne aktivnosti izenačevali z delom, saj ocenjujejo, da je (ozioroma mora ali sme biti) delo zgolj nekaj dobrega (delo torej že »po definiciji« ne more biti kriminalno): vse, kar je nemoralno, nezakonito ali protipravno si ne zaslubi te normativno pozitivne etikete (to velja celo za tiste primere, ko storilec svoje početje dejansko/subjektivno dojema ali doživlja kot »delo«; ko razlikuje svoj »službeni« kriminalni čas od prostochasnih aktivnosti; ko je kriminalno okoriščanje nesporno povezano z načrtovanjem, trudom, ekonomsko-racionalnim pristopom, znanjem in veščinami; ko je kriminalno delo pogojeno z brezposelnostjo, pomanjkanjem denarja ali nezadovoljenimi potrebbami; ko bi »kriminalni delavec« brez oklevanja prekinil svojo hudodelsko kariero, če bi mu kdo ponudil – materialno in statusno – enakovredno ali boljšo zakonito zaposlitev ...). Tovrstnim ugovorom se je spričo njihove bolj ali manj očitne apriorno-dogrmatike (pa tudi »esencialistične«) narave težko zoperstaviti. Tehtnejši pa so pomisliki, ki izvirajo iz porajočega se (in čedalje bolj vplivnega) polja tako imenovane kulturne kriminologije (oznaka vsekakor ni najbolj posrečena). Njeni protagonisti so namreč pokazali (prim. Morrison 1995: 349–377), da premoženska kazniva dejanja pogosto niso zgolj instrumentalna (problem pa se kajpak skriva v natančnejši določitvi časovnega prislova »pogosto«), ampak vsebujejo tudi pomembne »ekspresivne« prvine, npr. raznovrstne (in tudi kvantitativno spremenljive) užitke, ki se navezujejo na transgresijo (preseganje normativnih omejitve ali upiranje racionalno urejenim »mundanim« praksam in institucijam), vsaj začasno (ozioroma »prekarno«) vzpostavitev osebne kontrole v »kaotičnem« svetu, spopadanje z bolj ali manj sistematičnimi ponizanjji (ki jih je storilec deležen zaradi slabega strukturnega položaja v družbi, zaznamovanega z materialnimi prikrajšanji in nizkim socialnim statusom), reševanje identitetne krize ali blaženje »ontološke negotovosti« (Giddens), udejanjanje alternativnega življenjskega sloga, adrenalinska doživetja (ki implicirajo hoteni vstop v tvegano situacijo, soočenje s strahom in poznejše »orgazmično« olajšanje ali celo občutenje lastne »vsemogočnosti«), intenzivna čutno-čustvena stanja (ali procese), prizadevanje za subjektivizacijo (ali kreacijo samega sebe z dejavnostmi, ki jih posameznik določa sam) ... Vse to kajpak drži: številna kazniva dejanja dejansko so takšna (tudi za neposredno udeležene subjekte). Videti je, da tovrstne normativne kršitve vsaj na prvi pogled resda bolj kot na delo spominjajo na prostochasne aktivnosti ali, nemara še bolj natančno, na potrošniške prakse. Ampak pozor! V sodobnem, po(zno)modernem kapitalizmu je tudi trošenje – delo, in to v pretežni meri heteronomno določeno (razlika med službenim in »prostim« časom je vse bolj meglena, nejasna in kontroverzna¹⁷). Še važnejše pa

¹⁷ Kurz poudarja, da se v kontekstu strukturne degradacije blagovne potrošnje »prosti čas« spreminja v svoje lastno nasprotje: »Ker potrošniške želje, ki se valjajo v poljubnosti, niso še skozi emancipacijsko

je upoštevati, da tudi zakonito delo (tj. heteronomna praksa, ki je vpeta v produkcijo družbeno sprejemljivih ali »zaželenih« dobrin in storitev) ni vselej zgolj (ali celo pretežno) instrumentalno, utilitarno (v ožjem pomenu) ali materialistično motivirano, ampak se nanj navezujejo še mnogi drugi vzgibi, posmeni, doživetja in ugodja, med drugim tudi tisti, ki jih »kulturni kriminologi« prepoznavajo v številnih kriminalnih praksah.

Torej? Ali je kriminalno delo – delo? Pogosto je (npr. kot – v storilčevih »očeh« ekonomsko ali celo eksistencialno boljši – substitut nekriminalnega dela). Pogosto pa je kriminalna aktivnost bolj podobna prostočasnim ali potrošniškim opravilom (katerih »delovna« narava pa ostaja vsaj vprašljiva, in to celo tedaj, ko jih akterji subjektivno doživljajo kot »ne-delo« ali celo »anti-delo«¹⁸). No, pogosto pa sta obe razsežnosti združeni v komaj – če sploh – razločljivo celoto (podobno kot zakonito delo & potrošništvo). Spoznanj »kulturnih kriminologov« – ki, strogo vzeto, ne prinašajo v zakladnico kriminoloških misli prav nič revolucionarno novega (in jih še zdaleč ne moremo razumeti kot »kritike neoliberalne kriminologije«) – v bistvu ni težko vključiti v »ekonomistične« razlage premoženjske kriminalitete, konec concev tudi zato, ker prevladujoča kultura (ki jo večinoma sprejemajo tudi prestopniki, neredko celo bolj intenzivno kot »normalna večina«) ni nekaj, kar je ločeno od ekonomskih tokov, ampak je vanje inherentno vključena in torej tudi sama ekonomizirana (podobno kot je ekonomija »kulтивirana« ali pokulturjena). In končno: tudi če kriminalno delo in/ali kriminalno potrošnjo interpretiramo kot »transgresivno-uporniške dejavnosti«, njihovi protagonisti še vedno ostajajo ujetniki znatrsistske blagovnoproduktijske logike – čravno (za razliko kot konformne večine) na »temačni strani« strani kapitalistične družbe.

prilastitev svoje proizvodnje, ostaja na ogled postavljenia ideologija luksuza in ugodja samo navidezna in je kontaminirana s kapitalističnimi produksijskimi pogoji: s tem ko se potrošnja podredi socialno-psihološkim prisilam konkurence, ne reproducira le sistema družbenih zamejitev in izključitev, temveč se tudi pravno spremeni v nadaljevanje »dela‘ z drugimi sredstvi« (2000: 121).

¹⁸ Prisluhnimo še enkrat ostrostrelskim mislim, ki jih je večje zapisal Kurz: »Če je v fordistični dobi 'proti čas' s svojo dejansko subsumpcijo pod kapital že pridobil značaj dela, se zdaj v postmoderni ves totalizirani delovni značaj kapitalističnega življenja simulira kot prosti čas, ki tako stopnjuje pretirane storilnostne zahteve vse do fizičnih in psihičnih meja, medtem ko so individui prisiljeni v lahketno prostočasno veselost. Edino abstraktne meščanske hedonizem, ki je tak zato, ker je ločen od svojih produksijskih pogojev, lahko na paradosen način sprejme vase protestantsko storilnostno ideologijo in mutira v visoko storilnostni hedonizem; storilnostna prisila se kot mrtvaški prt uleže na uživanje samo, medtem ko se, obratno, odtujeno 'delo' simulira kot storilnostni užitek. Tudi v tem pogledu forma pogoltne vsebine: totalitarna vključitev atomiziranega individua v reproduksijski proces kapitala požre vseh 24 ur dneva vse do sanj« (2000: 122).

Kriminalno podjetništvo (organizirani kriminal uglednih in neuglednih storilcev)

Podjetništvo je – tako kot delo – zakonito in nezakonito, vrednotno-normativno dobro ali slabo. Toda ta specifična ekonomska aktivnost je v vrednostnem pogledu dosti bolj sporna ali vsaj bolj dvoumna kakor delo (namreč delo v ožjem smislu, ki implicira produktivno sodelovanje pri racionalno organizirani produkciji uporabnih izdelkov in storitev). Podjetništva se namreč že od samega začetka drži grešen priokus (in sicer na drugačen način kot dela, ki je bilo v krščanski optiki opredeljeno kot kazen/pokora zaradi človekovega deviantnega obnašanja v raju). Podjetništvo je že od nekdaj – in celo tako rekoč po definiciji – v tesni, nerazvezljivi, čeravno pogosto težko določljivi navezavi z odklonskim ravnanjem, upiranjem običajnemu ali ustaljenemu (ozioroma tradicionalnemu) stanju stvari na ekonomskem področju (prim. Ruggiero 1996: 47–53). Podjetništvo se bolj ali manj stalno giblje okoli ohlapno opredeljene meje, ki ločuje konformno od nekonformnega ekonomskega delovanja, ozioroma jo neprestano izizza, nateguje, razteguje, luknja, ignorira in prekoračuje. Pri tem pa se kajpak dogaja, da postanejo sprva odklonske ekonomske prakse sčasoma normalne, in to v statističnem in moralnem (ali normativnem) smislu. Skratka: prvotno deviantna ali »grešna« narava določenih podjetniških praks je s potekom časa pogosto očiščena, zradirana in odpravljena (*ex post facto*) ali pa je premeščena s podjetniških dejavnosti tipa X na podjetniške dejavnosti tipa Y (ki se s tem nujno prestavijo iz uradne/zakonite ekonomije v kriminalno ekonomsko sfero, ki jo naseljuje organizirani kriminal).

Tako rekoč neizbežna povezava med odklonskostjo in podjetništvom izhaja že iz najbolj temeljne značilnosti te ekonomske dejavnosti, namreč iz »kreativne destrukcije« (Schumpeter) – bi bilo morda natančnejše zapisati »destruktivne kreativnosti«? – ozioroma inovativnosti, ki implicira zavestno in voljno inicirjanje ekonomskih sprememb, npr. vpeljavo novih – ali vsaj »novih« – produktov (da, tudi in celo predvsem tistih, ki jih ljudje sploh ne potrebujejo: podjetnik je namreč tisti, ki mora potrošnike naučiti, da je blago, ki ga daje v prodajo, vredno nakupa ozioroma zadovoljuje določeno pomenljivo potrebo), novih oblik organizacije produkcije (ali pa tudi distribucije in potrošnje) – ozioroma drugače aranžiranih ali kombiniranih produksijskih dejavnikov –, novih trgov, novih virov ponudbe surovin ali polizdelkov ... Na področju podjetniških praks je torej meja med dopustnim in nedopustnim, sprejemljivim in nesprejemljivim ali moralnim in nemoralnim ne le nejasna in elastična (prim. Ruggiero 2000: 157–180), ampak tudi stalno in načrtno problematizirana (tu je, grobo in karikirano rečeno, v bistvu dobro vse, kar obeta in prinese dober zasluzek, hkrati pa se koristoljubnežu posreči, da ni deležen zanj bolečih sankcij, tj. predvsem premoženjske škode). Zato ni pravzaprav nikakršno posebno presenečenje, če marsikdaj zaman iščemo razliko med ekonomsko inovacijo in prevaro ali goljufijo: inovacija v tem primeru je goljufija ozioroma,

po domače povedano, nateg lahkovernih ljudi (ki pa jih v tveganju poslovno avanturo pogosto žene prav lastno koristoljubje). Podjetništvo predpostavlja specifične sposobnosti, znanja in veščine, ne nazadnje pa tudi posebne motivacijske vsebine (ki še zdaleč niso univerzalna in dominantna sestavina človeške narave), in sicer ne le tistih, ki jih je mojstrsko identificiral Weber v sekularizirani protestantski (zlasti kalvinistični) etiki ali »duhu kapitalizma« (npr. neumorni instrumentalni aktivizem ali asketska vzdržnost oziroma skopost), ampak tudi »instinkтив« ali »živalske« strasti, kot je težnja po pridobitništvu, bogatemu, ropanju ali plenjenju. Zato se ne kaže pretirano čuditi, da so mnogi avtorji (npr. Sutherland in Veblen) opazili precejšnje (in nedvomno zelo pomenljive) podobnosti med motivacijo, ki je značilna za poklicnega tatu ali kradljivca, in motivacijo, ki označuje idealnega poslovneža (ali »korporacijo«), npr. nagnjenje k pogostim in vztrajnim krštvam veljavnih norm, prepričljive tehnike neutralizacije (oziora racionalizacije, s katerimi kršilec sebi in drugim upravičuje nedovoljena ali vsaj moralno sporna dejanja pri zasledovanju lastnih gmotnih koristi), brezbržnost do škode, ki izvira iz ekonomske dejavnosti, in predvsem izjemno močno željo po ekonomski uspešnosti oziroma denarnih dobičkih (ta aspekt je tradicionalno označen kot pohlep).

Konvencionalni organizirani kriminal ima v razmerju do legitimnega podjetništva posebno vlogo: zaznamuje namreč rob, do katerega se smejo gibati zakoniti podjetniki (prim. Steinert 1998: 415–416). No, kljub temu pa je za organizirani kriminal značilna predvsem nesporna podjetniška struktura in dinamika, tj. zmožnost mobilizirati in organizirati kriminalno delo, in sicer tako nekvalificirano kakor tudi bolj ali manj visoko kvalificirano (oziora profesionalizirano). Združbe konvencionalnega organiziranega kriminala so pravzaprav kriminalna podjetja, ki so – tako kot zakonita podjetja – hierarhično strukturirana

(in funkcionalno specializirana),¹⁹ hkrati pa imajo svoja notranja pravila, mehanizme za reševanje interesnih sporov in koordinacijo aktivnosti ter zunanjoo klientelo oziroma »tržno nišo«, ki jo zapoljujejo s svojimi proizvodi in storitvami. Kriminalno blago, ki ga strankam zagotavljajo kriminalna podjetja (organizacije, ki so ustanovljene z namenom opravljati kriminalne ekonomske dejavnosti), je raznovrstno. Najvažnejša dobrina je kajpak kapital (*conditio sine qua non* – tako kot povpraševanje – slaberne ekonomske dejavnosti), ki ga kriminalni podjetniki vlagajo v nezakonite, nerедko pa tudi v zakonite poslovne projekte (oziora ga, neposredno ali prek posrednika, posojajo nezakonitim in zakonitim ekonomskim subjektom). Pomembno blago, ki ga trži kriminalna organizacija, je zagotavljanje varnosti (*protection racket*) oziroma zaupanja v poslovnom okolju. Tu gre za to, da kriminalna združba opravlja funkcijo, ki jo sicer uredno monopolizira država (*de iure* edina institucija, ki legitimno uporablja prisilna sredstva na teritoriju, ki je pod njeno suvereno oblastjo). Opraviti imamo z neke vrste političnim nadzorom nad določenim ozemljem (*power syndicate*) oziroma z ilegalno kontrolo legalnih (pa tudi ilegalnih) ekonomske dejavnosti, ki tam potekajo: kriminalna organizacija pobira »davek« od kriminalnih in nekriminalnih ekonomskih subjektov, v zameno pa jim nudi varnost (po potrebi pa še druge storitve), pri tem pa se opira na kvazi vojaško ali policijsko silo (oziora na zastraševanje, ki temelji na surovem sankcioniranjem neubogljivih skupin in posameznikov). V poslovno domeno organiziranega kriminala (ki ga kaže razlikovati – čeprav je to pogost vse prej kot enostavno – od »zgolj« organiziranih kriminalnih aktivnosti) sodi še cela vrsta drugih dejavnosti (prim. Castells 2000: 177–183), npr. organizacija prostitucije in iger na srečo, trgovina z deli človeškega telesa, tihotapljenje, kraje in ponarejanje (+ prodaja) potrošniškega blaga (+ denarja), ilegalno odlaganje industrijskih odpadkov, nezakonito trgovanje z orožjem, ugrabljanje (in

¹⁹ Organizirani kriminal je kompleksen in spremenljiv pojав (z izjemno dolgo in trdoživo tradicijo), ki ga je nedvomno zelo težko preučevati z empiričnimi raziskovalnimi metodami. Očitno je namreč, da sta etnografsko raziskovanje in opazovanje z udeležbo na tem področju zelo tvegani dejavnosti (in temu primerno redki!). Raziskovalci so se zato prisiljeni opirati na dokaj problematično empirično gradivo, npr. na informacije, ki jim jih je pripravljena dati država (ki pa ni ravno nepristranski vir), novinarska poročila in izpovedbe bivših ali sksesnih mafijev. Zato ne preseneča, da celo med eksperti ni enotnega mnenja o tem, kakšna je pravzaprav dejanska struktura in stopnja organizirnosti »organiziranega kriminala« (in še več, pogosto se zaplete že na ravnini izhodiščne opredelitev tega pojava). Dodaten problem je ta, da so številni raziskovalci uporabljali kot osrednji model (ali »paradigma«) za razumevanje organiziranega kriminala italijansko-ameriške mafijeske združbe, ki pa so očitno le ena izmed mnogih variant kriminalnih podjetniško-oblastnih organizacij. Poleg tega velja upoštevati, da kriminalne organizacije niso nespremenljive, ampak se nenehno prilagajajo spremembam v svojem življenjskem in poslovnom okolju (tudi one se namreč modernizirajo oziroma se – zlasti v zadnjem obdobju – »postmodernizirajo«). Ko gre za razlage organizacijske strukture kriminalnih podjetij, najpogosteje naletimo na tri ključne hipoteze, ki imajo

ob nekaterih skupnih točkah tudi vrsto nasprotujočih si poudarkov. Prva vztraja, da je za organizirani kriminal značilna (kvazi fevdalna) centralna koordinacija hierarhično urejenih mafijskih družin (tj. neke vrste nacionalna ali – v zadnjem obdobju – celo mednarodna ali transnacionalna zarota); druga poudarja, da je organizirani kriminal definiran s serijo relativno neodvisnih (in običajno družinsko ali etnično povezanih) entitet, ki so ohlapno strukturirane in zgolj neformalno koordinirane; tretja pa ocenjuje, da mafijeske družine niso centralno kontrolirana poslovna podjetja, ampak njihovi člani bolj ali manj neodvisno izvajajo svoje ekonomske dejavnosti, pri tem pa vzpostavljajo partnerstva, ki so osredotočena na posamezne kriminalne projekte (mafija družina je v tem pogledu še najbolj podobna *Rotary klubu*). Ruggiero (1996: 26–30) v tej zvezi opozarja, da glavni viri dohodkov, ki pritekajo kriminalnim organizacijam, pogosto niso tako dosledno organizirani in monopolistično kontrolirani, kot domnevajo državni uradniki, in sicer ne le zato, ker številne kriminalne dejavnosti »organsko« zahtevajo določeno stopnjo neorganiziranosti (zelo obsežna, rigidno organizirana in dosledno nadzorovana kriminalna zarota bi bila namreč funkcionalno neoperativna), ampak tudi zato, ker bi bili stroški za učinkovito zatiranje tekmecev (»ne-lojalne konkurence«) neredko enostavno preveliki (zato se dogaja, da na ilegalnih trgih delujejo tudi majhne in efemerne kriminalne firme).

ubijanje) ljudi, prodajanje koristnih informacij ... Posebej donosna je kriminalna ekonomija drog (predvsem po zaslugu izrednega povpraševanja po teh dobrinah, ki pa se je v devetdesetih letih še povečalo in diferenciralo), kjer je opaziti težnjo, da kriminalne združbe v razvitih državah prevzemajo vlogo, kakršno imajo tudi tamkajšnja podjetja na področju legalne ekonomije (prim. Ruggiero 1996: 111–114): nerazvitim okoljem namreč prepričajo najmanj dobičkonosne aktivnosti, tj. zagotavljanje surovin ali polizdelkov (pa tudi nekvalificirane in pogrešljive kriminalne delovne sile), same pa proizvajajo končne produkte (tudi za izvoz). V zadnjem času kriminalne združbe uporabljajo že poprej vzpostavljene tihotapske poti tudi za transport ljudi iz revnih v bogate države (kjer pogosto poskrbijo tudi za zaposlitev ilegalnih priseljencev, vse to pa jim seveda mastno zaračunajo).

Vidimo torej, da kriminalne organizacije oskrbujejo svojo klientelo z zelo raznovrstnim blagom (v odvisnosti od povpraševanja). Kriminalno blago (dobre in storitve) je privlačno iz več razlogov. Mikavnost pogosto izhaja iz ugodne cene, npr. pri ukradenih dobrinah (kot so umetniška dela, starine, avtomobili, tehnični izdelki, parfumi, obleke ...), pretihotapljenem blagu (ki je enake kakovosti kakor legalno, le da je cenejše), ponarejenih izdelkih (ki so običajno resda slabši od originalnih, vendar pa pomanjkljivo kakovost odtehta občutno nižja cena) in piratskih kopijah (ki so neredko enako dobre kot izvirniki). Kriminalna dobrina je zaželena tudi v primerih, ko je posameznik (npr. mali ali srednji podjetnik) ne more dobiti po zakoniti poti, npr. zato ker je v neugodni finančni situaciji in mu banka noče odobriti posojila (za razliko od kriminalnega podjetnika, ki mu je to pripravljen storiti, včasih tudi z namenom, da se pozneje polasti zakonite poslovne aktivnosti, namreč tedaj, ko dolžnik ne bo več mogel vračati naraščajočega dolga).

Kriminalno podjetništvo je – tako kot zakonito – nesporno inovativno, racionalno preračunljivo in iracionalno-agresivno (namreč v smislu »živalskega duha«, ki neusmiljeno teži k povečevanju bogastva in moči). Da bi zagotovile normalno kriminalno poslovanje, morajo mafiskske združbe nevtralizirati grožnje, ki jih oddaja kazenskopravni sistem (prim. Lea 2002: 149–159); v ta namen se zatekajo k dobro znanim (in preizkušenim) metodam, kot so dolžnost/zaveza molka (*omertà*), kupovanje politikov, državnih uslužbencev in kazenskopravnih agentov ter zastraševanje, ki temelji na verodostojni zmožnosti, da aktivirajo nasilje zoper neubogljive ali izdajalske posameznike, neredko pa tudi z njimi povezane (ali njim

blizke) osebe.²⁰ No, pred kazenskopravnimi sankcijami pa morajo zavarovati svoje poslovne aktivnosti tudi legalni podjetniki (oziroma zakonite združbe organiziranega kapitala). Zakaj? Razlog je na dlani. Tudi ekonomske aktivnosti, ki jih spodbudijo in organizirajo zakoniti podjetniki, imajo raznovrstne škodljive posledice, poleg tega pa »beli ovratniki« (tj. ugledni poslovneži) v svojem delovanju (beri: zasledovanju gmotnih koristih) pogosto – penologi bi rekli »recidivistično« – prihajajo v navzkriž z veljavnimi normami (ne nujno kazenskopravnimi), ki jih običajno dojemajo kot toge, neživiljenjske, nepotrebne, nelegitimne, nesmiselne ali irrelevantne ovire pri opravljanju svojih poslov (neredko se pritožujejo, češ da so predpisi, ki jih sprejemajo državni organi, nejasni, nerazumljivi in povezani s previsokimi stroški, ki po eni strani zmanjšujejo dobičke, po drugi strani pa postavljajo podjetje v neugoden položaj v ekonomski vojni z drugimi konkurenčnimi firmami). Belooovratniški podjetniki so pri tem nedvomno zelo uspešni: kazenskopravni sistem namreč tradicionalno sankcionira predvsem škodljive ekonomske dejavnosti pripadnikov nižjih slojev, tj. relativno neuglednih ekonomskih subjektov.

In še več: ne le da številne škodljive (vendar za elito izjemno donosne) dejavnosti nosilcev ekonomske moči sploh niso inkriminirane (njihove negativne posledice so, v neke vrste perverznom komunističnem slogu, socializirane ali kolektivizirane – za razliko od pozitivnih učinkov, ki se stekajo v zasebne žepe!), ampak se celo dogaja, da jih javnost sploh ne dojema kot nekaj, kar bi utegnilo biti nemoralno, protipravno ali drugače sporno. Tudi v primerih, ko so škodljive dejavnosti belooovratniških poslovnežev kazenskopravno ali drugače vendarle prepovedane, so kršilci le redko resno in boleče sankcionirani; ob tem pa velja poudariti, da celo javno razkrita kršitev praviloma ne zmanjša storilčevega ugleda, in sicer iz preprostega razloga: to, kar očitajo njemu (namreč izigravanje predpisov), bi lahko tudi on očital marsikom iz zadovoljne družine uglednih in izbranih (sam ni namreč storil nič takega, česar v taki ali drugačni obliki ne bi počeli tudi drugi ali vsaj večina

kriminalno produkcijo in podjetništvo) relativno varna območja v raznih delih sveta, kjer je državna oblast izrazito skorumpirana, šibka ali celo odsotna; (b) izredno internacionalno mobilnost (in kompleksnost) ter lokalno fleksibilnost omrežij kriminalne ekonomije, ki omogočata izmikanje nacionalnih regulacijam in togim postopkom mednarodnega policijskega sodelovanja. Globalizaciji legalne ekonomije je torej sledila tudi globalizacija oziroma internacionalizacija (ali »transnacionalizacija«) kriminalne ekonomije (prim. Castells 2000: 169–211; Lea 2002: 143–149), ki se je v tovrstnih procesih preoblikovala in okreplila (tudi organizirani kriminal sledi operativni logiki »omrežnega podjetja«, *network enterprise*: »tkanje omrežij«, *networking*, postaja organizacijski model znotraj kriminalnih združb in med njimi). Organizirane kriminalne združbe iz raznih držav vzpostavljajo strateška zavezništva in medsebojno sodelovanje. Nacionalna država pa v predugačenem kontekstu izgublja bitko z organiziranim kriminalom, hkrati pa slabti tudi bistvena sestavina njene suverenosti in legitimnosti, namreč zmožnost, da zagotavlja red in zakonitost.

drugih v poslovнем svetu); to, da »prineseš okoli« državne organe in se ti pri tem ne pripeti nič hudega, kvečjemu poveča ugled poslovneža, zakaj »država« je v ekonomski perspektivi dojeta kot ne-bodi-ga-treba ali, v najboljšem primeru, kot nujno zlo²¹ (megalomanski birokratski parazit – celo svojevrstna »mafija« –, ki v bistvu »nič ne dela« oziroma zgolj ovira naravo delovanje »nevidne roke« tržnih zakonitosti in zavira gospodarski razvoj).

Izjemna kazenskopravna (in tudi siceršnja!) imunost belovratniških poslovnežev je kajpak pogojena že tudi s samo naravo »korporacijske kriminalitete« (*corporate crime*), ki se precej razlikuje od pojavnih značilnosti neorganizirane premoženske kriminalitete (ali konvencionalnih kaznivih dejanj). Normativne kršitve »belih ovratnikov« (Sutherland) je zelo težko odkrivati in dokazovati (prim. Huges in Langan 2001: 251–259). Storilci so namreč pogosto močnejši od tistih, ki jih preganjajo (ozioroma to vsaj poskušajo). Kršitve so izvedene profesionalno (s sodelovanjem najrazličnejših strokovnjakov, npr. pravnih, finančnih, bančnih, knjigovodskih ali računovodskih), prikriti in organizirano (ne pozabimo, da je tudi *white-collar crime* – ali *crime in business* – ena izmed variant organiziranega kriminala, podobno kot to velja za konvencionalni *business as crime*). Kraj in čas storitve kaznivega dejanja ne sovpadata nujno s krajem in časom nastanka škode (ki je za nameček pogosto razprtrena na številne oškodovance, od katerih se mnogi niti ne zavedajo, da so protipravno viktimizirani). Poleg tega so tovrstna dejanja neredko skrajno dvoumna, tj. težko (če sploh) razločljiva od običajnih ali zakonitih poslovnih praks. Javnost (celo strokovna!) je pogosto razdvojena in ji ni povsem jasno, za kaj dejansko gre. Se je res nekdo okoristil protipravno? Ali bi kdo drug (npr. jaz) v njihovi vlogi (ali na njihovem položaju) ravnal drugače? V čem je pravzaprav bistvo povzročene škode? Kdo (ali kaj) je oškodovan(o)? Ali se v ozadju kazenskega pregona (ali nadzornega postopka) skrivajo kaki višji (zarotniški?) interesi? Kdo so tisti, ki imajo koristi od normativne kršitve, *cui bono?* Osumljeni ali obtoženi storilci so običajno inteligentni (ozioroma premeteni in retorično spretni), izobraženi, ugledni (niso *niko i ništa!*), njihov življenjski slog pa je v splošnem scela normalen ali neoklonski: pravzaprav so zgledni ljudje, pravcata pojavnna antiteza v primerjavi s podobo »tipičnega« kriminalca (npr. nasilnega, vložnika, tatu, gangsterja, roparja, dilexja ali posiljevalca), kot jo v družbo projicira kazenskopravni sistem, pa tudi razvejena

industrija kulture in zabave za množice (konec koncev pa se tudi oni sami nimajo za kriminalce, ampak za normalne, poštene podjetnike, ki se pač skušajo po svojih najboljših močeh z golj znati – in se tudi znajdejo, kot se znajdejo – v konkurenčnem in negotovem ekonomskem okolju). V situaciji, v kateri se soočijo z grožnjo, da bodo sankcionirani, si priskrbijo pomoč vrhunskih advokatov (po potrebi pa še cele vrste drugih ekspertov, npr. mojstrov za stike, pravzaprav manipuliranje z javnostjo), po zaslugi ekonomske moči pa lahko vplivajo še na javna občila, npr. tako, da si zagotovijo medijski prostor za utemeljevanje lastne nedolžnosti (in grajanje državnih organov, ki so si dovoliti to razkošje, da jih skušajo postaviti pred sodišče). No, ekonomska moč običajno implicira še politično moč, in sicer bodisi neposredno (npr. takšno, ki dopušča direktno vplivanje na policijo, tožilstvo, sodišče ali druge nadzorstvene organe) bodisi posredno, tj. prek prijateljskih ali interesnih zvez in poznanstev s politiki ali visokimi državnimi funkcionarji, posebej s tistimi, ki jim je belovratniški poslovnež pomagal (npr. z izdatnimi finančnimi injekcijami), da so se dokopali do oblastne pozicije (npr. v okviru predvolilne kampanje), oni pa so se mu pozneje tako ali drugače oddolžili – npr. s sprejetjem zanj ugodnih predpisov (ali ukrepov), opustitvijo sprejetja zanj neugodnih predpisov (ali ukrepov) ali naklonjeno obravnavo pri kakem javnem naročilu – in mu vrnili finančno naložbo v njihovo politično promocijo. Dogaja pa se tudi – npr. tedaj, ko postanejo stvari že zelo kritične –, da poslovnež sam vstopi v politično življenje (najbolj razvit in škandalozen primer je gotovo Silvio Berlusconi, najpremožnejši Italijan, šef izjemnega poslovnega imperija, najvplivnejši medijski mag in za nameček še predsednik italijanske vlade), da bi se na ta način bolje zavaroval pred nadležnimi preiskovalci njegovih ekonomskih grehov (ozioroma protipravnega okoriščanja, s katerim je postal, to kar je, namreč *big player*).

Beloovratniški poslovneži v svojih ekonomskih praksah (na področju legalne ekonomije) pogosto (in tudi zelo uspešno!) uporabljajo enake ali vsaj zelo podobne metode in prijeme (*modus operandi*) kot konvencionalne kriminalne organizacije (ozioroma podjetja), npr. podkupovanje, izogibanje plačevanja davkov, eksternalizacijo produkcijskih stroškov (ozioroma socialno ali ekološko negativnih učinkov ekonomskega dejavnosti), pranje denarja (v legalnih finančnih institucijah), izsiljevanje, »trde pogajalske tehnike« in celo uveljavljanje lastnih materialnih interesov z neposrednim/očitnim nasiljem. V tem ni pravzaprav nič prese netljivega. Ekonomija je pač že od nekdaj – pravzaprav v vseh razrednih družbah – najtesneje speta s (pri)silo, močjo, hierarhijo, gospodstvom, zastraševanjem in torej tudi z zatiranjem, izkoriščanjem in nasiljem (osebnim in strukturnim). Moč je izjemno pomemben »produkcijski faktor«: tisti, ki je ima več, je avtomatično v boljšem položaju, npr. v tem smislu, da je zmožen postavljati pravila »ekonomske igre« (ki je kajpak vse prej kot igra: delo je resna, celo smrtno, smrtonosno resna stvar!), in sicer na način, ki mu sistematično prinaša gmotne koristi. Ekonomska moč predpostavlja politično moč, hkrati pa jo tudi implicira, npr. zmožnost vplivati na

²¹ Takšno stališče nikakor ne postavlja pod vprašaj klasične marksistične teze, da je država varuh, upravljač in promotor kolektivnih interesov kapitalističnega razreda. Tovrstna vloga politične organizacije namreč ne izključuje pogostih in tudi zelo ostrih sporov med državnimi institucijami in posameznimi kapitalisti (ali podjetji), katerih kratkoročni interesi (težnja po čim večjem dobičku) so praviloma v nasprotju z njihovimi dolgoročnimi ali kolektivnimi interesami, tj. interesi kolektivnega subjekta družbenega kapitala kot celote. Prim. Hardt in Negri 2000: 304–309.

(ne)sprejemanje političnih odločitev (in ukrepov), namreč takih, ki gredo v prid močnim, pravzaprav vladajočim ekonomskim subjektom (velja pa tudi obratno: politična moč je izjemno ugoden resurs za materialno okoriščanje ali pa vsaj za zavarovanje v preteklosti nagrabljenega kriminalnega plena); opozoriti je treba, da so v današnjem času meje med politično in ekonomsko sfero zelo prehodne in prepustne: gospodarstveniki prehajajo (na začasno delo) v politiko, politični tehnologi pa po opravljenem mandatu v državni hierarhiji odhajajo v dobro plačane službe v gospodarstvu (logika tovrstnih transferjev je dovolj prozorna: ko je gospodarstvenik v državni službi, pomaga svojim poslovnim priateljem in *eo ipso* samemu sebi, ko pa je v gospodarstvu, izrablja politične zveze za promocijo ekonomskih koristi, in sicer svojih ter od podjetja, kjer dela).

Zakoniti podjetniki imajo na svoji strani najmočnejšo možno silo, namreč državno (le tedaj, ko je ta prešibka ali odsotna, se zatečejo k zasebni/najeti vojaško-policjski sili, ki jo je danes mogoče celo povsem legalno kupiti na trgu). Ta varuje in uveljavlja njihove interese, npr. v razmerju do prodajalcev delovne sile, radikalnih političnih gibanj in tujih držav (pa tudi konkurenčnih podjetij). Sprega med ekonomsko in politično silo daje odlične poslovne rezultate. Pomislimo na države, ki zasedajo najvišje hierarhične položaje v svetovni ekonomiji. Praviloma gre za dva tipa političnih organizacij²² (prim. Chomsky 2003: 67–74): (a) tiste, ki imajo za sabo dolgo in kravno tradi-

cijo imperialističnih in kolonialnih osvajanj (z vojaško-državnim silo!), ki so zagotovila izjemno obsežne bazene cenene delovne sile, surovin, polizdelkov in hrane za nadrejene ekonome (te so se v takšnih okoliščinah naglo in uspešno razvijale oziroma obdržale dominantno pozicijo v svetovnem kapitalističnem gospodarstvu tudi po koncu moderne imperialistične in kolonialne nadvlade); (b) tiste, ki se jim je tako ali drugače uspelo upreti ali izmakniti vojaški dominaciji najrazvitejših/najmočnejših zahodnih držav.

Močne ekonomske entitete (ozioroma posamezniki, ki jih vodijo) imajo pod svojo kontrolo resurse, s katerimi lahko izsiljujejo državo, doma ali v tujini (npr. z grožnjo, da se bodo umaknile drugam, če vlada ne bo izpolnjevala njihovih zahtev, posebej na ravni davčnih obremenitev, delovnopopravne zakonodaje, varovanja »svete« zasebne lastnine, ekoloških standardov ali subvencioniranja ekonomske dejavnosti z javnimi sredstvi). Veliike korporacije pa pogosto grozijo in izsiljujejo tudi posredno, tj. prek državnih organov, ki doma ali v tujini (npr. s pomočjo diplomatskega osebja in tajnih služb) zasledujejo in branijo njihove poslovne interese (ti so običajno kajpada predstavljeni kot »nacionalni«). Najbolj uspešne so seveda v tistih okoljih, kjer je državna oblast šibka in/ali skorumpirana (marsikdaj se tudi same potrudijo, da je – in ostaja – takšna: v tem primeru se torej zatečejo k uporabi korenčka, in sicer bodisi z direktnim podkupovanjem bodisi s financiranjem političnih strank ali kandidatov za oblastne pozicije).

²² Katere države se uspešno vključujejo v svetovno trgovino? Odgovor je na dlani: tiste, ki se jim (v bolj ali manj odmognjeni preteklosti) ni bilo treba držati pravil, ki jih v današnjem času varuje in vsiljuje Svetovna trgovinska organizacija (ustanovljena 1995. leta). Države, kot so, recimo, Južna Koreja, Tajvan, Malezija, Indija, Kitajska in Vietnam, so svoj gospodarski razvoj (ozioroma izgradnjo konkurenčno sposobnih industrijskih panog) omogočile (in pospešile) z visokimi carinami, ugodnimi javnimi posojili (za izbrane sektorje), velikodušnim subvencioniranjem izvoza in podporo kopiranja tuje tehnologije. No, še pred njimi pa so podobno pot ubirale države, ki so zdaj v vrhu svetovne ekonomsko-politične hierarhije, npr. Anglija (ki je sprožila ofenzivo proti trgovine šele potem, ko je po zaslugu protekcionistične politike postala vodilna evropska industrijska sila), Nemčija (ki je svoj »gospodarski čudež« začela z uvozнимi kontingenti in zaščitnimi carinami), ZDA (ki so ščitile svoj notranji trg globoko v dvajseto stoletje) ... No, nasploh je govorjenje o »prosti trgovini« (kot emblemu globalizacijskih procesov) v pretežni meri zgorj hinavska propaganda. Dejstva so pač drugačna: najbogatejši si z najrazvitejšimi triki in tudi z (ne)po-srednjim izsiljevanjem (ki ga olajšuje odvisnost revnih in razvijajočih se držav od tujih posojil, razvojne ali vojaške pomoči in trgovinskih prednosti/ugodnosti, s katerimi z njimi manipulirajo in jih razdvajajo najmočnejše sile) prizadevaljo preprečiti prosto trgovino in tekmovanje ozioroma ju zagovarjajo predvsem na tistih področjih, kjer so »njihova« podjetja že v očitni prednosti ali premoči. Še drugače rečeno: v ozadju ideološkega pridiganja o pozitivnih odbojih »liberalizacije« poteka pravzaprav razredna VOJNA bogatih zoper revne (četudi zgolj z »orožji za množično uničevanje«, kot so carine, patentni predpisi, prepoved »dumpinga«, subvencioniranje lastne kmetijske proizvodnje, določanje restriktivnih in rigidnih uvoznih kvot ...). Nekaj zgledov: (a) kmetje v Evropski uniji, ZDA in na Japonskem dobivajo letno prek 300 milijard

dolarjev subvencij (to ustvarja velikanske presežke, izvoz po dumpinskih cenah pa peta v bedo na milijone kmetov v revnejših državah, ki s tovrstnimi proizvodi ne morejo konkurirati); (b) države v razvoju plačajo letno okrog osem milijard dolarjev licenčnih taks (prek 90 odstotkov patentov je v lasti podjetij iz najrazvitejših ekonomij); (c) Bangladešu, tej pregovorno revni državi, so varuh svetovne trgovine v Washingtonu (v strahu, da ne bi ustvarili precedenčnega primera, na katerega bi se lahko sklicevali še drugi) prepovedali celo spodbujanje industrijskih vej, kot sta izdelovanje kartona in kuhinjske soli. Prim. Der Spiegel 2003: 14–15.

lastno delovno silo, ki so jo prisiljeni – svobodno! – prodajati delodajalcem) in svobodne kapitaliste (beri: posamezni, ki svobodno izkoriščajo in zatirajo najeto delovno silo, ki vstopi v delovno razmerje – za razliko od sužnjev in tlačanov – povsem prostovoljno, tj. svobodno). V tej zvezi je nujno poudariti, da kriminalna in legalna ekonomija nista strogo in neprepuščeno ločeni. Kriminalni podjetniki prehajajo (ozioroma vlagajo kapital, tako imenovani »umazani denar«) v legalne ekonomske dejavnosti (npr. zaradi omejenosti ilegalnih trgov ali nestabilnosti povpraševanja po prepovedanem blagu),²³ legalni podjetniki pa včasih investirajo svoja sredstva (»čisti denar«) tudi v kriminalne projekte. Kriminalni podjetniki se učijo od belovratniških kriminalcev in obratno: belovratniško kriminalno znanje (npr. subtilne tehnike nezakonitega delovanja in racionalizacije kršitev) prehaja v kroge konvencionalnih kriminalnih podjetnikov (prim. Ruggiero 2001: 90–106). Kriminalni in nekriminalni podjetniki pogosto sodelujejo v skupnih kriminalnih projektih (tu gre za kratko- ali dolgoročna partnerstva, *ad hoc* izmenjanje storitev ali medsebojno pospeševanje ekonomske aktivnosti), včasih pa si tudi konkurirajo (npr. pri transportu ljudi iz revnih v bogate družbe ali pri trgovini z orožjem, kjer so legalni podjetniki – v navezavi s politiki, državnimi uslužbenci in pripadniki tajnih služb – mafiske združbe že dodobra izrinili iz trga, vsaj ko gre za najbolj donosne posle); opozoriti velja, da bolj ko se organizirani kriminal vključuje v zakonito ekonomijo,²⁴ bolj so njegove kriminalne teh-

nike podobne načinu delovanja belovratniških ali korporacijskih kriminalcev (le tedaj, ko tudi v legalni ekonomiji prevladujejo klasični mafijski prijemi, organizirani kriminalci preprosto nadaljujejo s svojim utečenim načinom poslovanja, ki temelji na nasilju in močnih medosebnih vezeh).

Kakor koli že, razloček med kriminalnim in zakonitim podjetništvtom je pogosto (in celo že od nekdaj) zelo zabrisan, in sicer ne le zaradi podobnosti v motivih in načinu delovanja, ampak tudi že zato, ker je skrajno težko določiti, kateri načini bogatenja (in *eo ipso* ustvarjanja revščine) so sploh legitimni: kateri so moralno-politično neoporečni (»čisti«) in kateri so protipravni, malopridni, hudodelski ali »umazani« (prim. Lea 2002: 135–140), npr. zato, ker vključujejo goljufanje, varanje, zavajanje, prisiljevanje, zastraševanje, zatiranje, izkoriščanje, nemoralno izrabljvanje stisk(e) drugih ljudi za lastno okoriščanje ali krajo (ozioroma prilaščanje nečesa, kar ti ne pripada). Dovolj razumljivo (in scela pričakovano) je, da ima pri risanju normativnih ločnic pomembno, neredko odločilno vlogo status, tj. položaj v družbeni (ali svetovni) hierarhiji: tisti, ki so zgoraj (pripadniki družbenih in svetovnih elit), običajno lažje prepičajo – tudi ob pomoči bataljonov poklicnih in amaterskih ideologov – one spodaj, da njihovo bogatenje ni nemoralno, protipravno ali kriminalno, ampak je v glavnem (če odmislimo) »črne ovce« ali »gnila jabolka« legitimno, zasluženo, družbeno sprejemljivo ali celo koristno (in torej tudi družbeno zaželeno). No, upoštevati pa velja, da včasih tudi med vladajočimi ni soglasja (ozioroma vnaprejšnje vednosti), katera materialna okoriščanja so še sprejemljiva, katera pa so že *too much* in jih je zatorej treba sankcionirati, da ne bi moralni madež prekril vse (ali vsaj večino) nosilcev družbene moči in sprožil preveliko, (pre)težko obvladljivo zgražanje, zamero ali nezadovoljstvo javnosti.

Slepna opazka

Slep, ki se nakazuje iz dosedanjih razmišljanj, bi bil v grem naslednji: najvažnejša razlika med belovratniških (ali korporacijskih) kriminalom, konvencionalnim organiziranim kriminalom (mafiskega podjetniškega tipa) in neorganiziranim premoženskim kriminalom (individualnih storilcev) je v *statusu* njihovih protagonistov. Beli ovratniki – direktorji, menedžerji, člani upravnih in nadzornih odborov, ekonomski ekspertri, politiki in visoki državni uradniki – so ugledni ljudje (drugače rečeno: so »nekaj in nekdo«), ki kontrolirajo številne resurse, med drugim tudi odzivanje kazenskopravnega sistema (in drugih nadzorstvenih mehanizmov) na njihovo gmotno okoriščanje. Beli ovratniki (v najširšem pomenu) zasedajo najbolj prestižne pozicije v družbi, položaje, ki jim ob vrsti

ekonomije, je izredno spremenljiv in gibljiv, tako rekoč nenehno na poti (iz ene finančne institucije v drugo, iz ene valute v drugo, iz ene delnice v drugo, iz naložbe v nepremičnine v naložbo v industrijo zabave).

²³ Ruggiero (1996: 40–45) ocenjuje, da so legalni posli (ozioroma podjetja in z njimi spete ekonomske aktivnosti), ki izvirajo iz ilegalnih dobičkov, neke vrste subsidiarni sektor konvencionalnega organiziranega kriminala. Legalne firme, ki so zrasle iz »umazanega denarja«, so zelo podobne majhnim in srednjim velikim firmam, ki nastale zaradi industrijske decentralizacije (od druge polovice sedemdesetih let dalje) in katerih obstoj preprečuje tržno kompeticijo, saj nastopajo kot ekskluzivni dobaviteli večjih industrijskih podjetij (ki jih finančno podpirajo, po potrebi pa jih oskrbijo tudi s fiksним kapitalom). Tako za firme, ki so plod »umazanega denarja«, kakor za firme s »čistim« po-reklom (doma in v tujini) so namreč značilni pol-zakoniti pogoji delovanja in v obeh primerih uživajo prednosti takega stanja predvsem matična podjetja (decentralizirane industrijske enote – ki služijo za zgled številnim ekonomskim organizacijam v terciarnem gospodarskem sektorju – pogosto funkcionirajo onkraj zakonitosti: delavci so *de iure* ali *de facto* brez sindikalnih pravic, njihova pogajalska moč je neznatna, delo je fleksibilno, negotovo in slabo plačano, stopnja eksplatacije pa je temu primerno izredno visoka; zanimivo pa je, da ta podjetja ne veljajo za »umazana«, in sicer zgolj zato, ker jih ne vodi konvencionalni kriminalec ali eks-kriminalec).

²⁴ Pranje denarja – srčika kriminalne ekonomije! – je najbolj neposredna povezava med organiziranim kriminalom in globalnim kapitalizmom (prim. Castells 2000: 181–183). Pranje denarja, ki postaja radi enormnih dobičkov vse bolj komplikirano in kompleksno, vključuje tri temeljne operacije: (a) plasiranje gotovine v finančni sistem, in sicer prek bank in drugih finančnih institucij (npr. v državah, kjer je kontrola dokaj pomanjkljiva); (b) zabrisanje/prikritje izvora denarja; (c) integracija v legalno ekonomijo (npr. z naložbami v nepremičnine in delnice). Pranje denarja je postalо pomembna sestavina globalnih finančnih trgov in kapitalskih tokov. Kapital, ki izvira iz kriminalne

zakonitih ekonomskih priložnosti ponujajo tudi obilje možnosti za kriminalno, protipravno, nemoralno in nezakonito bogatjenje. Možnosti za kriminalno (v najširšem pomenu) pridobivanje dohodka so izjemno ugodne, saj lahko beli ovratniki v veliki meri (v primerjavi s konvencionalnimi kriminalci v vsekakor nadpovprečni meri!) kontrolirajo dejanske in normativne posledice nezakonitih projektov, ki se jih lotijo, po drugi strani pa so tudi protipravni dobički izjemno visoki. Belim ovratnikom ni treba izvrševati konvencionalnih kaznivih dejanj, ki se jih navadni ljudje najbolj bojijo in ki izzivajo precejšnjo jezo, ogorčenje in težnjo po kaznovalni maščevalnosti: uglednim ljudem ni treba reševati svojih ekonomskih potreb na ta način, da bi kradli v trgovinah ali na ulici, preprodajali drogo (celo šoloobvezni mladini!), ropali nebogljene občane, vlamljali v stanovanjske objekte ali se polačali tujih avtomobilov. Način protipravnega delovanja belih ovratnikov je neprimerno bolj prefinjen, celo do te mere, da ne zbuja strahu (ni opredeljen kot »varnostni problem«, ampak v najboljšem primeru kot »moralno vprašanje«), ampak spodbuja kvečjemu zavist, željo po posnemanju (»tudi jaz bi, če bi mogel ...«), posplošeno skepso do moralne integritete vladajočih (»vsi – vse svinje pri vseh koritih – so enaki, enako požrešni, enako nenasitni, enako grabežljivi, enako izprijeni«), cinično držo do sveta (»vedno je bilo in tudi bo tako: oni zgoraj si vselej – tako ali drugače, zakonito ali nezakonito – odrežejo največji in najbolj slosten del potice: revežem pa ostaja predvsem trdo in pošteno delo«) ali politično apatijo (»nič se ne da spremeniti, alternative ni, preostane mi le moj skromni vrtiček, da ga pridno obdelujem – če ga seveda sploh imam oziroma mi ga že niso odvzeli, namreč bodisi privatizirali ali pa socializirali«).

Ne nazadnje pa velja izpostaviti še naslednjo ugotovitev: vrednotno-normativna ločnica, ki razumejuje dobro in slabe ekonomske prakse se ne ujema z razločkom med zakonitimi in nezakonitimi združbami organiziranega kapitala, tj. med legalnimi podjetji in kriminalnimi podjetji. Nesmiselno (in v nasprotju z empiričnim gradivom) bi bilo trditi, da imajo zgolj konvencionalne združbe organiziranega kriminala destruktivne učinke na družbeno življenje (ali da so prav mafija podjetja najbolj pogubna rakasta tvorba, ki grozi zdravemu družbeno-ekonomskemu sistemu). To bi bilo čisto ideološko zamegljevanje kvantitativno in kvalitativno osupljivo škodljivih reperkusij kapitalističnega gospodarstva na ljudi, naravo in družbo (pravzaprav na vse tiste dejavnosti, ki se jih ne da nasilno stlačiti v ozkosrčne parametre blagovne produkcije in potrošnje), in sicer že na ravni njegovega normalnega (bolj ali manj zakonitega) delovanja, ne pa zgolj njegovih odklonskih delov, tj. beloorvatniške ali korporacijske različice organiziranega kriminala.

Literatura

1. Beck, U. (2003): **Kaj je globalizacija?**. Ljubljana, Krtina.
2. Becker, G. S. (1998): **Crime and Punishment: An Economic Approach**. V: I. Taylor: **Crime and Political Economy**. Ashgate, Aldershot, s. 159–208.
3. Benson, M. L. (1998): Denying the Guilty Mind: Accounting for Involvement in a White-Collar Crime. V: H. Stuart in W. Einstädter: **The Criminology Theory Reader**. New York, New York University Press, s. 247–264.
4. Bessant, J. (2002): Left, right or straight again: contemporary prospects for progressive and critical criminology. V: K. Carrington in R. Hogg: **Critical Criminology**. Uffculme, Willan Publishing, s. 218–242.
5. Boltanski, L.; Chiapello, E. (1999): **Le nouvel esprit du capitalisme**. Paris, Gallimard.
6. Bonger, W. (1996): **Criminality and economic conditions**. V: J. Muncie et al.: **Criminological Perspectives**. London, Sage, s. 40–46.
7. Castells, M. (2000): **End of Millennium**. Oxford, Blackwell.
8. Chomsky, N. (2003): **Le profit avant l'homme**. Paris, Fayard.
9. Cuff, E. C.; Sharrock, W. W.; Francis, D. W. (1998): **Perspectives in Sociology**. London, Routledge.
10. Der Spiegel (2003): Vrh hinavščine. **Delo** (Sobotna priloga), 13. septembra, s. 14–15.
11. Dolar, M. (2002): **O skoposti in o nekaterih z njo povezanih rečeh: tema in variacije**. Ljubljana, Društvo za teoretsko psihanalizo.
12. Duyne, P. C. van (1993): Organized Crime Markets in a Turbulent Europe. **European Journal on Criminal Policy and Research**, št. 1, s. 10–30.
13. Ehrlich, I. (1998): Participation in Illegitimate Activities: A Theoretical and Empirical Investigation. V: I. Taylor: **Crime and Political Economy**. Ashgate, Aldershot, s. 209–256.
14. Forrester, V. (1996): **L'Horreur économique**. Paris, Fayard.
15. Garland, D. (2001): **The Culture of Control**. Oxford, Oxford University Press.
16. Giddens, A. (2002): **Runaway World**. London, Profile Books.
17. Gorz, A. (1994): **Capitalism, Socialism, Ecology**. London, Verso.
18. Gorz, A. (1999): **Reclaiming Work**. Cambridge, Polity Press.
19. Gorz, A. (1985): Devet tez za bodočo levico, Ukinitev dela, Ago-nija kapitala, Za izhod iz kapitalizma. V: T. Kuzmanić: **Boj proti delu**. Ljubljana, KRT, s. 109–168.
20. Hardt, M.; Negri, A. (2000): **Empire**. Harvard, Harvard University Press.
21. Hirschi, T.; Gottfredson, M. (1998): Causes of White-Collar Crime. V: H. Stuart in W. Einstädter: **The Criminology Theory Reader**. New York, New York University Press, s. 57–74.
22. Huges, G.; Langan, M. (2001): Good or Bad Business?: Exploring Corporate and Organized Crime. V: J. Muncie in E. McLaughlin: **The Problem of Crime**. London, Sage, s. 239–282.
23. Hunt, E. K. (1990): **Property and Prophets**. New York, Harper & Row.
24. Kurz, R. (2000): **Svet kot volja in dizajn**. Ljubljana, Krtina.
25. Lea, J. (2002): **Crime and Modernity**. London, Sage.
26. Levi, M. (1996): Equal Before the Law?: Politics, Powers and Justice in Serious Fraud Prosecutions. **Crime, Law and Social Change**, št. 24, s. 319–340.
27. Luttwak, E. (1998): Turbo-Charged Capitalism and Its Consequences. V: I. Taylor: **Crime and Political Economy**. Ashgate, Aldershot, s. 421–424.

28. Méda, D. (1995): *Le travail*. Paris, Aubier.
29. Reiman, J. (1998): *The Rich Get Richer and the Poor Get Prison*. Boston, Allyn and Bacon.
30. Roshier, B. (1989): *Controlling Crime*. Milton Keynes, Open University Press.
31. Ruggiero, V. (2001): *Crime and Markets*. Oxford, Oxford University Press.
32. Ruggiero, V. (1996): *Organized and Corporate Crime in Europe*. Aldershot, Dartmouth.
33. Sack, F. (1998): Conflicts and convergencies in criminology: bringing politics and economy back in. V: V. Ruggiero *et al.*: *The New European Criminology*. London, Routledge, s. 37–51.
34. Simpson, S. S. (2002): *Corporate Crime, Law, and Social Control*. Cambridge, Cambridge University Press.
35. Steinert, H. (1998): »Ideology with human victims«: the institution of »crime and punishment« between social control and social exclusion: historical and theoretical issues. V: V. Ruggiero *et al.*: *The New European Criminology*. London, Routledge, s. 405–424.
36. Sutherland, E. (1983): *White-Collar Crime: The Uncut Version*. New Haven, Yale University Press.
37. Taylor, I. (1999): *Crime in Context*. Cambridge, Polity Press.
38. Wallerstein, I. (1999): *Utopistike ali izbira zgodovinskih možnosti 21. stoletja*. Ljubljana, Založba /* cf..
39. Young, J. (2003): Merton with energy, Katz with structure. *Theoretical Criminology*, št. 3, s. 389–414.
40. Young, J. (2002): Critical criminology in the twenty-first century: critique, irony and the always unfinished. V: K. Carrington in R. Hogg: *Critical Criminology*. Uffculme, Willan Publishing, s. 251–274.

Crime, work and business

Zoran Kanduč, LL.D., Research Associate, Institute of Criminology at the Faculty of Law, Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

Most of officially handled crime is by its nature a property crime, committed either directly or indirectly. However, this does not mean that such crimes (committed mostly by relatively poor or socially powerless perpetrators without repute) are always and necessarily determined by economic motives and are therefore strictly instrumental. Such views on a criminalized »state of affairs« are nevertheless oversimplified, leading to insupportable reductionism. However, there are a fair number of criminal (or illegal) practices, which seem or are perceived (rationalized) as »ordinary« work or business, i.e. as a trivial economic activity, supposed to bring to »homo economicus« (that thrilling abstract monster without passion and feelings, who presumably always and everywhere seeks maximum pleasure / benefit with unshakeable and immoral self-interest) the largest possible profits, (and *eo ipso*, also a number of other valuable attributes, such as power, reputation, importance, a feeling of »self-realization« or respect). There is nothing amazing in that. Should we declare as a novelty the increasingly evident fact, that battalions of people who have taken advantage and obtained material gain in illegal ways (or even worse, in accordance with the »rules of game« which were obtained by force or were even written down by the same people), consist of reputable and more than well provided individuals? It is not necessary, since it is well known that capitalism (i.e. a social form in which the economically ruling class not only has control over the economy, but also over other auxiliary »systems«, which are important for the reproduction of their domination, freedom to exploit and oppress people) has been in the past, as well as in the present time, so tightly interwoven with all kinds of violence, robbery, frauds, destruction and plunder. The key problem is not the extent of illegal or (at least potentially) criminal economic practices (which serve either to maintain or to accumulate capital), but the (in)direct harmfulness – and illegitimacy – of a quite normal economic system because it does not contribute to the improvement of the quality of life (nor to meeting the elementary needs) of all people (and to a constant increase in their leisure time, the only criterion and condition for human prosperity), to a non-destructive attitude of respect towards nature and to curbing social inequalities/fragmentation.

Key words: crime, economy, work, business, illegal work, criminal economy, illegal acquisition of property, capitalism

UDC 343.53 + 343.7